

PRIAMO NAJBLIŽŠIE K PRAVDE

František Vnuk

Židia na Slovensku
v rokoch 1938 – 1948

k otázke budúceho pokojného
spolunažívania

LÚČ

linea recta brevissima
priamo najbližšie k pravde

38

František Vnuk

Židia na Slovensku
v rokoch 1938 – 1948

K otázke budúceho pokojného
spolunažívania

LÚČ
Ústav dejín kresťanstva
Bratislava
2014

© František Vnuk, Bratislava, 2014

© LÚČ, vydavateľské družstvo Bratislava, 2014

Všetky práva vyhradené.

ISBN 978-80-7114-982-8

Audiatur et altera pars

V slovensko-židovských vzťahoch desaťročie 1938 – 1948 predstavuje vari najkritickejšie obdobie spolužitia. Do tohto obdobia spadá aj existencia prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) a nič sa tomuto nášmu štátu tak nevyčíta a nezazlieva, ako tragédia, ktorá počas trvania Slovenskej republiky postihla Židov na Slovensku. Vyjadrené slovami číslic bola to ozaj hrozná tragédia: v decembri 1938 žilo na Slovensku podľa národnosti 29 928 a podľa náboženstva 87 487 židov. Od 14. marca 1939 do 31. decembra 1941 sa zo Slovenska vysťahovalo 7 116 židovských občanov. (Mohlo sa vysťahovať aj viac, ale nemali kam, pretože západné štáty ich odmietali prijať.) Úradné štatistiky z povojnového obdobia nejestvujú, ale podľa archívnych záznamov a informácií poskytnutých židovskými organizáciami ku koncu roka 1945 sa počet občanov židovského pôvodu na Slovensku odhadoval na 21- až 29-tisíc. Pravda, do toho sú zahrnutí aj Židia z južného Slovenska, ktoré sa v rokoch vojny stalo súčasťou Maďarska. Zohľadniac tieto okolnosti, dá sa povedať, že približne len nejakých 30 percent Židov prežilo vojnové roky. Bola to poľutovaniahodná tragédia.

Ale nebolo to tak len na Slovensku. Stredoeurópski Židia boli obeťou katastrofy, akej neunikli v nijakom stredoeurópskom štáte, ktorý bol pod vplyvom Nemecka. Pomerný počet Židov, ktorí prežili kruté dni druhej svetovej vojny v Maďarsku, Čechách a na Morave, v Poľsku, na Zakarpatskej Ukrajine, bol nižší než na Slovensku. Tieto údaje hovoria jasnou rečou číslic: keby Slovensko bolo bývalo časťou Maďarska alebo živorilo ako Protektorát Čechy a Morava či Generálny gubernát v rozdrvenom Poľsku, aj Židov na Slovensku by bol postihol osud ich súkmeňovcov v Maďarsku, Česku, Poľsku, na Ukrajine. Nechcem, aby sa to pokladalo za poľahčujúcu okolnosť, pretože ná-

silné vyhasenie čo len jedného ľudského života je skutočnosť hodná poľutovania i odsúdenia. Ale objektívne hodnotenie situácie núti priznať, že samostatná Slovenská republika poskytla svojim občanom židovského pôvodu priaznivejšie podmienky prežitia než ktorékoľvek iné politické prostredie okolo nás.

Bohužiaľ, tento aspekt tragédie slovenských Židov sa nevykytuje takmer v nijakej publikácii, ktorá sa touto témou zaoberá. A nijaký kritik, nijaký rozhorčený sudca nepredložil konkrétny a realistický návrh vládnej politiky, ktorý by bol umožnil slovenským Židom prežiť vojnové roky bez ujmy na majetkoch a bez obetí na životoch. Povedané slovami tvrdej reality: bola to neuniknuteľná tragédia. Neodohrala sa však preto, že Slováci mali vlastný štát a Dr. J. Tiso bol jeho prezidentom, ale preto, že boli Židia a žili v strednej Európe. A je len spravodlivé žiadať, aby sa udalosti hodnotili objektívnymi kritériami, t. j. podľa toho, čo sa za danej situácie dalo, mohlo a smelo konať a čomu sa dalo predísť, vyhnúť a zabrániť.

* * *

Je smutná pravda, že vzťahy medzi Slovákmi a Židmi v minulosti neboli a ani dnes nie sú najsrdečnejšie. Aby sa zlepšili, treba odstrániť korene nedorozumenia. A to sa dá dosiahnuť iba obojstranným prísnyim spytovaním svedomia. Prvým krokom k vzájomnému porozumeniu je potreba rozšíriť zorný uhol pohľadu, čo znamená nezužovať vzájomné vzťahy na roky 1938 – 1944, ale vidieť udalosti v ich dlhodobom historickom kontexte.

A tu treba so žiaľom konštatovať, že Židia v slovenskom prostredí si nevedeli vytvoriť k pospolitému ľudu taký vzťah, aký by sa očakával od hosta alebo príslušníka menšiny k svojmu hostiteľovi. Keď slovenský národ pod tlakom maďarizácie musel bojovať o prežitie, Židia stáli v službách našich utláčateľov s nepochopiteľnou ochotou a nadšením. Maďarská vláda odmeňovala ich horlivosť krčmárskymi licenciami a inými privilégiami. Slovenská predrevratová publicistika a literatúra obsahuje nespočetné obžaloby proti Židom-krčmárom a ich nepeknej

úlohe v živote slovenskej dediny. Vavro Šrobár v tejto súvislosti vo svojom diele *Osvobodené Slovensko* písal: „Na Slovensku bolo v tom čase (t. j. po prevrate v roku 1918 – FV) okolo štyridsaťtisíc krčmárskych živností, ktoré boli v ohromnej väčšine v rukách židovských... Krčmári v tej dobe boli temer bez výnimky Židia. Maďarské úrady ich používali za kortešov pri voľbách, krčmári dávali pozor na ‚nevlastenecké‘ živly. Boli dôverníkmi slúžnych, polície a štátnych zástupcov. Na ich udania boli naši ľudia stíhaní a trestaní, krčmári rozširovali protislovenskú tlač a bdeli nad vlastenectvom našich dedín v bývalom Uhorsku. Preto v prebudených slovenských dedinách ľud ich nenávidel a právom ich považoval za úhlavných nepriateľov slovenského ľudu. Nebol to antisemitizmus z náboženských príčin, ale z príčin politických, hospodárskych a národných... Dávali maďarský ráz našim mestám, oni boli najlepšimi maďarskými vlastencami. Oni ochotne pomadžarčili cirkev i školu. Do obchodov, bánk, na ulicu zavádzali maďarčinu. Židovskí výrostkovia organizovali demonštrácie za maďarstvo proti slovenským ľuďom v mestách. Židovská tlač v Pešti rozpaľovala židovské vášne proti národnostiam v Uhorsku... V dňoch prevratu utiekli z dedín do miest pred pomstou ľudu; keď bol zavedený poriadok, keď im viac už nehrozilo nebezpečenstvo, vrátili sa do dedín. A tu namiesto lojality k vláde a štátu stali si do služieb maďarskej iredenty.“¹

V slovenskej literárnej spisbe do roku 1918 sa nenachádza ani jedno poďakovanie, ocenenie alebo uznanie za prácu, ktorou by Židia boli prispeli k duchovnému, hmotnému, mravnému alebo spoločenskému pozdvihnutiu pospolitého slovenského ľudu, uprostred ktorého žili. Prof. Anton Štefánek, ktorý sa pokladá za otca slovenskej sociológie, vykreslil ten istý obraz ako Dr. Šrobár, ale z pohľadu vedca sociológa: „Židia žili medzi nami ako cudzinci, odlišní jazykovo, nábožensky, hospodársky, zvykovo. Spoločensky využívali v plnej miere výhody, ktoré im plynuli z politickej protekcie vládnucej rasy maďar-

¹ Vavro ŠROBÁR: *Osvobodené Slovensko*. Praha, s. 134 – 135.

skej, z hospodárskej nevypelosti slovenského národa a z prirodzenej tolerantnosti a ľahostajnosti prostého ľudu a jeho inteligencie. Keď uvážime, že zo 170 450 židovských obyvateľov na Slovensku v roku 1890 prihlásilo sa jazykovo k Slovákom len 11 471, t. j. len 6,7 percenta, o tridsať rokov neskôršie, v r. 1910, zo 174 912 Židov už len 4 969, t. j. 2,8 percenta, tak vidieť, aký postoj zachovávali k národu, ktorý ich živil. Historický fakt je, že naše mestá sa preto rýchlo pomaďarčovali, lebo v židovstve získali Maďari sociálneho činiteľa, ktorý jazykovo, hospodársky i kultúrne vykonával húževnatú a tichú odnárodňovaciu prácu v náš neprospech. Po prevrate v r. 1918 sa začali síce preorientovať, ale veľmi pomaly a s tichým odporom. Roku 1921 sa prihlásilo 22,3 percenta, roku 1930 už 32,2 percenta Židov k slovenskej národnosti, ale 54,3 percenta, resp. 53,1 percenta sa hlásilo k židovskej národnosti (sionisti), ponechávajúc si maďarčinu, resp. *jidiš-deutsch*, ako mimikry pre prítomnosť-budúcnosť... Neberú účasť na národných a kultúrnych podnikoch slovenských. V minulosti patrili medzi najzúrivejších maďarizátorov.“²

Túto smutnú skutočnosť bol nútený priznať aj slovenský historik židovského pôvodu Ivan Kamenec, ktorý v publikácii *Po stopách tragédie* uvádza, že „drvivá väčšina“ Židov žijúcich na Slovensku „sa pomaďarčila po jazykovej i nacionálnej stránke... Drvivá väčšina židovského obyvateľstva ostala až do roku 1918 k slovenským snahám úplne indiferentná, niekedy pod vplyvom maďarizácie až nepriateľská“.³

Ako zaznamenáva a štatisticky dokladá sociológ Anton Štefánek, táto promaďarská orientácia židovského obyvateľstva ostala prakticky nezmenená aj po dvadsiatich rokoch života v Česko-slovenskej republike. Poukazuje, že na území južného Slovenska, ktoré v novembri 1938 obsadili Maďari, v r. 1930 žilo 53 692 Židov. Z nich 18,8 percenta sa hlásilo za Maďarov,

² Anton ŠTEFÁNEK: *Základy sociografie Slovenska /Slovenská vlastivedal*, Bratislava 1945, s. 94 – 95.

³ Ivan KAMENEC: *Po stopách tragédie*. S. 11 – 12.

28,3 percenta za Nemcov, 5,4 percenta za Slovákov a 47,2 percenta k národnosti židovskej. Ale pri sčítaní, ktoré robili Maďari 15. decembra 1938, za Maďarov sa prihlásilo 93,1 percenta Židov, za Nemcov 2,7 percenta Židov a za Slovákov iba 0,8 percenta Židov, t. j. 422 osôb.⁴ A ako len boli Židia hrdí na túto svoju vernosť! V roku 1939 vyšla v Budapešti publikácia *Spravodlivosť voči Židom*, kde si Židia s hrdosťou pripisujú zásluhy aj za to, že „židovské náboženské obce si aj za cenu hmotných obetí vydržovali židovské školy, aby si zachovali maďarský charakter, a to i napriek tomu, že im česko-slovenský štát sľuboval štátnu subvenciu v prípade poslovenčenia... Za najúprimnejšie citové vyznanie hornoviedieckeho židovstva možno považovať skutočnosť, že počas dvadsaťročného útlaku nenájdete na židovských cintorínoch náhrobný kameň s iným nápisom než v maďarskej alebo hebrejskej reči. Nikdy v reči slovenskej“.⁵

Aj tento prípad ukazuje, že postava skutočne slovenského Žida v národnom zmysle bola do roku 1945 zriedkavosťou. Všimol si to i britský konzul v Bratislave, ktorý ešte aj v roku 1947 (vo svojej správe z 3. januára 1947) s netajeným prekvapením informuje britské ministerstvo zahraničia: „*There are strictly speaking, practically no Slovak Jews; the Jews in Slovakia are mostly of Magyar origin with some German, Polish, Ruthenian and Balkan Jews as well.*“ (Pravdu povediac, slovenských Židov prakticky niet; Židia na Slovensku sú väčšinou maďarského pôvodu a tiež aj nemeckí, poľskí, rusínski a balkánski Židia.)⁶

V období predmníchovskej ČSR bolo niekoľko pokusov urobiť zo Židov na Slovensku slovenských Židov, t. j. občanov krajiny, ktorí by mali k slovenskému národu taký pomer, ako mali Židia v Maďarsku, českých krajoch, Poľsku, Rakúsku a inde k národom, uprostred ktorých žili. Ale len s nepatrným výsledkom. Jeden z mála slovenských Židov Ing. A. Gross s určitým

⁴ Anton ŠTEFÁNEK, c. d., s. 95.

⁵ Tamže.

⁶ *British Archives*/predtým: Public Record Office, London/, FO 371/68503/N 1167.

pocitom sklamaní sa sťažoval na svojich súkmeňovcov v dvojtýždenníku *Politika* v r. 1932: „Štrnásť rokov užívajú dobrodinosť zákonov a vysokých protektorov a nebude mi zazlievané, keď vyslovím, že sa ukazujú nanajvýš nevďačnými. Starajú sa pečlivo o to, aby maďarčina v slovenských mestách nezahynula. Neujde nikomu okolnosť, že po maďarsky v rýdze slovenských krajoch hovoria dnes už len Židia, a nie inakšie je tomu aj v Bratislave. Keď máš len trochu židovský vzhľad, uvítajú ťa v obchode po maďarsky, v kaviarňach si myslíš, že sedíš v Pešti a chovanie sa židovského obecnstva, dajme tomu na futbalovom zápase, kde zápolí naše mužstvo s akýmkoľvek mužstvom maďarským, nemôže nechať chladne ani najvľaznejšieho národovca. Výraz provokácie je tu už slabý. A keby to boli Židia z krajov maďarských! Sám som sa presvedčil, že sú to mládenci, ktorých kolísali slovenské varovkyne a uspávali ich slovenskými piesňami, chlapčiská, ktorí rástli pod grúňmi Tatier alebo Fatry a takí mladí, že už ani v škole neučili sa reči maďarskej... Varujem ale pokračovať v dnešnom smere. Každá struna praskne a každá trpezlivosť má svoje medze. Podívajte sa okolo a nemyslite, že by k heslu hospodárskemu mohlo sa u nás pridružiť aj heslo národné? Zanechajte cestu, ktorou idete, pokiaľ je čas!“⁷ Tieto varovné slová nepadali do úrodnej pôdy. V tom istom dvojtýždenníku sa v roku 1938 opäť s nepochopením píše: „Je iste zaujímavé počúvať ich nemecký alebo maďarský rozhovor o *Anschlusse* alebo o antisemitizme v Maďarsku, ale človek jednako nechápe, prečo títo ľudia s takou láskou hovoria po nemecky, keď Nemci Židov vyhnaní, alebo po maďarsky, keď im títo hrozia vyhnaním, a prečo zbytočne vyvolávajú týmto proti sebe nenávisť.“⁸

Americký diplomat a historik George F. Kennan, ktorý bol v rokoch 1938 – 1939 tajomníkom amerického vyslanectva v Prahe, vo svojej diplomatickej správe zo 17. februára 1939 takto opisuje slovensko-židovský pomer na autonómnom Sloven-

⁷ A. GROSS: *Politika*, 1932, s. 238.

⁸ *Politika*, 1938, s. 79.

sku: „Zo strany slovenského obyvateľstva sú Židia objektom rozšírenej neľúbosti. Ich spôsob obliekania, vystupovania a ich všeobecné správanie sú v slovenskom prostredí nápadné a pre mnohých Slovákov urážlivé. Ako som už spomínal v predošlých hláseniach, slovenský dedičan prichádza s nimi do styku v podobe bankárov, fiškálov, krčmárov, lekárnikov, obchodníkov atď. Vo väčších mestách Židia tvoria bohatú vrstvu obyvateľstva, ktorá predstavuje značnú časť inteligencie a ovláda veľkú časť kapitálu na Slovensku. Mnohí Židia s vyšším vzdelaním sa rozprávajú medzi sebou iba po maďarsky a vždy hľadajú na Budapešť ako prameň svojich kultúrnych inšpirácií. Menšia, ale nezanedbateľná časť Židov sa orientuje na nemeckú kultúru. Takto sa potom dá pochopiť aj to, že v širokých slovenských kruhoch vládne presvedčenie, že Židia stáli a stoja na strane utláčateľov slovenského národa a proti domácejmu obyvateľstvu.“⁹

George F. Kennan ďalej spomína udalosť, ktorá veľmi pobúrila slovenskú verejnosť v prvých dňoch novembra 1938, keď územná celistvosť Slovenska bola nebezpečne ohrozená prehnými maďarskými nárokmi. „V tomto kritickom čase,“ referuje G. F. Kennan, „reprezentácia pätnásťtisíc bratislavských Židov sa obrátila na maďarské úradné miesta so žiadosťou, aby pri územnej zmene, ktorá sa v tom čase očakávala (t. j. rozhodnutie Viedenskej arbitráže – FV), Bratislava bola prisúdená Maďarsku. Tento krok sa v očiach Slovákov pokladal za ďalší dôkaz nelojálneho postoja Židov.“¹⁰

V správe Prezídia policajného riaditeľstva v Bratislave sa o tejto demonštrácii píše, že to bola „židovská akcia proti samostatnosti Slovenska a pre jeho pripojenie k Maďarsku“. Dňa 1. novembra 1938 boli po Bratislave rozširované letáky poburujúceho obsahu, v ktorých sa vyzývali židovskí občania slovenského hlavného mesta, aby prišli manifestovať svoju odanosť Maďarsku. V letáku sa proklamovalo: „Maďari veľmi

⁹ George F. KENNAN: Správa zo 17. februára 1939.

¹⁰ George F. KENNAN: *From Prague after Munich; Diplomatic Papers 1938 – 1940*, Princeton, NJ 1968, s. 50 a 53.

dobre poznajú oddanosť Židov voči Maďarsku. A preto, Židia, všetci späť do Maďarska!“ (*Magyarok nagyon jól ismerik a zidóság huségét Magyarországhoz. Épen ezért, zidók, mindenki vissza Magyarországhoz!*) Demonštranti „zhluknuvši sa v očakávaní, že v Carltone práve v tom čase sa nachádza maďarská delimitačná komisia, povýšahovali si skryté a na tento účel už dopredu pripravené zástavky v maďarských národných farbách, počali týmito mávať a spievali pri tom maďarskú hymnu a pieseň *Kossuth Lajos azt uzente...* Na miesto demonštrácie bola okamžite vyslaná uniformovaná stráž, ktorá pomocou striekacieho auta demonštrujúcich rozohnala...“.¹¹

* * *

S dedičstvom takejto minulosti vstupovali Židia do novej etapy slovenských dejín, do obdobia autonómie. V autonómii Slováci videli úspešné zavŕšenie dvadsaťročného úsilia a bojov o uznanie národnej samobytnosti a priznanie práv z toho vyplývajúcich. V týchto zápasoch židovská účasť vynikala len svojou neprítomnosťou alebo ešte horšie – prítomnosťou v radoch tých, čo boli odporcami a nežičlivcami autonómie. No napriek tomu všeobecne sa dá povedať, že slovenskí politickí vodcovia sa neriadili starozákonnou zásadou „oko za oko a zub za zub“, aj keď bolo jasné, že v novej politickej konštelácii postavenie Židov neostane nedotknuté.

Netreba opakovať, do akej miery bol hospodársky, finančný a komerčný život na Slovensku v židovských rukách ani v akom rozsahu bola štvorpercentná židovská menšina zastúpená v slobodných povolaniach ako pravotári, lekári a pod. V máji 1939 bolo na Slovensku 1 414 lekárov, z nich 623, t. j. 44 percent, Židov.¹² Po vyhlásení autonómie sa začínali ozývať hlasy, ktoré žiadali obmedziť židovský vplyv vo verejnom živote „aspoň tak, ako je to v Maďarsku a Poľsku“ (kde, ako je známe, sa uplatňoval tzv. *numerus clausus*). K slovu prichádza-

¹¹ Archív Policajného riaditeľstva v Bratislave, *Správa č. 20948/38*.

¹² Jozef SULAČEK: *Biele plášte*, Bratislava 2005, s. 44.

li demagógovia, ktorí vinili Židov, že sú zodpovední za stratu južného Slovenska. Toto bola veľmi citlivá téma, ktorá vedela rozbúriť vášne a city v národe. Spomínaná demonštrácia pred hotelom Carlton situáciu ešte viac rozjatriła, takže 4. a 5. novembra 1938 došlo k vysídleniu asi sedemtisíc (údajne s maďarstvom sympatizujúcich) Židov na územie, ktoré v nasledujúcich dňoch malo obsadiť maďarské vojsko.

V tejto súvislosti sa uvádza, že nariadenie vysťahovať týchto Židov vydal predseda autonómnej slovenskej vlády Dr. J. Tiso. Ale ako argumentuje Stanislav Májek, Dr. Tiso nijaké také nariadenie nevydal ani nepodpísal.¹³ Celá akcia bola záležitosťou niekoľkých horúcich hláv, ktoré pri tom zneužili Tisovo meno. Keď sa Dr. Tiso dozvedel, že nariadenie bolo vydané bez jeho vedomia a súhlasu, nariadenie zrušil (7. novembra 1938) a odsunutí Židia sa mohli vrátiť na Slovensko. Napriek týmto dokázateľným skutočnostiam viacerí slovenskí historici (E. Nižnanský, J. Hlavník, I. Kamenec, J. Minárik, M. Lacko) obviňujú Dr. Tisu z tohto neľudského a protizákonného zákroku.

K tejto udalosti sa však viažu aj ďalšie skutočnosti, ktoré slovenská historická obec obchádza. Známy nitriansky rabín Chaim Michael Dov Weissmandl poslal z Nitry telegram britskému ministrovi zahraničia (Sir Samuel Hoare) a hlave anglikánskej cirkvi Canterburskému arcibiskupovi telegram, v ktorom sa utrpenie nešťastných Židov pripisuje hlavne Maďarom: „*In the last few days Hungarian authorities have expelled thousands of Jews with great cruelty, in rain and darkness to the no man's land along the Slovakian border. In our great trouble I beseech Your Excellency to intervene.*“ (V posledných niekoľkých dňoch maďarské úrady s veľkou krutosťou vyhnali tisíce Židov na územie nikoho, ktoré sa tiahne pozdĺž maďarsko-slovenskej hranice, kde trpia v daždi i v noci. V tomto našom ťažkom položení úpenlivo prosím Vašu Excelenciu o pomoc.)¹⁴ Britské ministerstvo zahraničia sa zaoberalo týmto telegramom až koncom

¹³ Pozri: *Kultúra*, č. 8/2009.

¹⁴ FO 371/21587/C14581.

novembra, keď už všetci Maďarmi vyhnaní Židia boli prijatí späť na Slovensko. Úradníci, ktorým bol telegram predložený na vyjadrenie, radili, aby sa telegram ignoroval, aby sa naň ani neodpovedalo, pretože otázka Židov nebola do Mníchovskej dohody vôbec zahrnutá. A tak sa aj stalo. Či nie je pozoruhodné, že Maďari, ktorí Židov z obsadeného územia vyhnaní, Briti, ktorí celú záležitosť ignorovali, sa pri tejto smutnej udalosti neodsudzujú? Iba Slováci, ktorí krivdu napravili a napokon Židov do svojej územne okyptenej krajiny prijali, sa predstavujú svetu ako jediní vinníci.

* * *

Medzitým volanie po zákonných opatreniach proti židovskému vplyvu postupne silnelo. Slovenská autonómna vláda mala však iné starosti než vynášať protižidovské zákony. Ale pod tlakom verejnej mienky a nátlakom zvonka, najmä zo strany nemeckých agentov z Rakúska, autonómna vláda koncom januára 1939 ustanovila osobitnú komisiu na čele s K. Sidorom, ktorá mala vypracovať príslušné legislatívne opatrenia. Išlo hlavne o obmedzenie židovského vplyvu v hospodárskej oblasti. Predseda vlády Tiso upozorňoval, že problém sa musí riešiť „v duchu spravodlivosti a humanity“. Britský konzul v Bratislave (Mr. Peter Pares) vo svojom hlásení do Londýna poukazuje, že Tisov postoj a jeho autorita majú krotiaci účinok na požiadavky radikálov: „*Dr. Tiso, who, though he can have little understanding of economics, is, nevertheless, a level-headed man... His references to the Jewish problem are not radical.*“ (Dr. Tiso, aj keď veľmi nerozumie ekonomike, je predseda rozumne zmýšľajúci človek... jeho výroky ohľadne riešenia židovského problému nie sú radikálne)¹⁵

V období slovenskej autonómie nebol vynesенý nijaký protižidovský zákon. Prvé opatrenie v tomto smere bolo vynesенé až po vyhlásení slovenskej samostatnosti. Bolo to nariadenie

¹⁵ *Documents on British Foreign Policy 1919 – 1939, Third Series, Vol. IV., London 1951, s. 97.*

č. 63/1939 Sl. z. (z 18. apríla 1939), ktoré vymedzovalo pojem Žida a obmedzovalo percentuálnu účasť Židov v niektorých slobodných povolaniach. Zároveň sa administratívne prikrčilo k revízií výčapníckych a hostinských licencií a neskôr aj ďalších živnostenských oprávnení. V rámci týchto opatrení bolo možné vymenovať do priemyselných podnikov a obchodov dočasnú správu, prípadne dosadiť vládneho dôverníka. V roku 1940 bol vynesенý tzv. arizačný zákon (č. 113/1940 Sl. z.), ktorý nadobudol platnosť 1. júna 1940 a ktorý oprávňoval podrobiť revíziu živnostenské podniky a obchody, ak je to vo verejnom záujme alebo na obmedzenie nezdravého vplyvu v hospodárskom živote krajiny. Asi o pol roka neskôršie druhý arizačný zákon (č. 303/1940 z 30. novembra 1940) urýchlil arizácie a likvidácie židovských podnikov a obchodov. Z približného počtu 12 300 podnikov bolo asi 2 300 arizovaných a asi 10-tisíc zlikvidovaných.

Rovnobežne s týmito opatreniami slovenské úradné orgány presadzovali a podporovali myšlienku legálneho vysťahovania Židov. Ako sme už spomenuli, táto akcia bola čiastočne úspešná a od 14. marca 1939 do 31. decembra 1941 sa zo Slovenska vysťahovalo 7 116 židovských občanov.

V dňoch 27. – 28. júla 1940 sa konali tzv. salzburgské porady, kde Nemecko, nespokojné s politickým vývojom na Slovensku, si vynútilo odvolanie niektorých vládnych činiteľov, ktorí sa usilovali presadzovať tradičnú, svojskú a od Nemecka čím menej závislú slovenskú politiku (Ďurčanský, Kirschbaum, Čulen). Vedúce postavenia v slovenskom verejnom živote prebrali politici pronemeckého smeru Vojtech Tuka (predseda vlády a minister zahraničia) a Alexander Mach (minister vnútra). Do Bratislavy sa nasťahovali siedmi nemeckí poradcovia (tzv. beráteri pre vládnu administratívu, poľnohospodárstvo, financie a ekonomiku, sociálne a robotnícke otázky, Národnú banku, HSLS a židovskú otázku), ktorí mali radiť a dozerať, aby sa politický život uberal správnym smerom. Poradcom pre židovskú otázku bol Dieter Wisliceny.

Pribudli ďalšie protižidovské opatrenia: nariadenie o súpise židovského majetku, o vylúčení židovských žiakov zo stredo-

školských štúdií a vládne nariadenie č. 222/1940 o zriadení Ústredného hospodárskeho úradu (ÚHU).

Protižidovské opatrenia vyvrcholili vynesением tzv. Židovského kódexu (nar. č. 198/1941 z 9. septembra 1941). Tento obšiahly a odsúdeniahodný dokument poznačil existenciu Slovenskej republiky ponížujúcou škvrnou. Bol vypracovaný podľa vzoru notorických nacistických „norimberských zákonov“ z roku 1935 a obsahoval 270 paragrafov. Definoval pojem Žida na rasovom základe a kruto obmedzil občianske i ľudské práva židovských občanov. Mnohé predpisy a zákazy boli ozaj tvrdé, iné však boli až smiešne hlúpe a primitívne (a zbytočné; napríklad paragrafy, ktoré zakazovali Židom vlastniť gramofónové platne s vlasteneckými piesňami a pochodmi; sochy, obrazy a busty národných vodcov, členstvo v Ľudovej strane a Hlinkovej garde a pod.).

Na nariadení č. 198/1941, ako aj na ústavnom zákone č. 68/1942 je naozaj veľa odsúdeniahodného, veľa kritizovateľného i pohoršujúceho. Niektorí publicisti i historici však v zápale rozhorčenia akoby nepoznali medze. Tvrdia napríklad, že kódex bol po Norimbergu prvým zákonodarstvom tohto druhu. Nuž, nebol prvý, pretože Pétainovo Francúzsko vynieslo súhrnné protižidovské zákony v júli 1941. A nemožno mu vyčítať ani primát v krutosti, pretože na rozdiel od sústav podobných zákonov v iných štátoch obsahoval aj paragraf č. 255, ktorý umožňoval prezidentovi republiky udeľovať výnimky spod opatrení kódexu. A tieto výnimky sa v štedrej miere aj poskytovali, takže v r. 1943 žilo na Slovensku podľa rozličných odhadov dvanásťtisíc až pätnásťtisíc židovských občanov, ktorí boli chránení prezidentskou alebo rezortnou výnimkou a na ktorých sa predpisy a obmedzenia kódexu nevzťahovali.¹⁶ Tento fakt ocenila aj Svätá stolica. V liste, ktorý odovzdal kardinál Maglione Sidorovi 12. novembra 1941, sa hovorí: „V tejto otázke už teraz bolo so zadosťučinením zaznamenané, že v pa-

¹⁶ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945, Serie E, Band VIII, Goettingen 1979, S. 315 – 318.*

ragrafe 255 boli sankcionované zásady, ktoré, hoci sú ďaleko od toho, aby rozptýlili obavu Svätej stolice, potvrdzujú pred-savzatie slovenskej vlády mierniť v praxi prísnosť vydaných ustanovení.¹⁷ A žiada sa zdôrazniť aj to, že na Slovensku vždy bol veľký rozdiel, medzi tým, čo sa proklamovalo, a tým, čo sa v zmysle proklamácii uskutočňovalo. Texty rozličných protižidovských nariadení alebo aj žurnalisticky reprodukované prejavy slovenských politikov sa dnešnému čitateľovi musia zdať mimoriadne rázne a kruté. V skutočnosti sa však ony v pl-nom rozsahu uplatňovali len zriedkakedy. Nielen preto, že Ži-dia vedeli nájsť cestu a spôsob, ako ich šikovne a dômyselne obchádzať, ale aj preto, že slovenské úrady bývali veľmi ľaho-stajné a tí, čo mali tieto nariadenia vykonávať, často prižmurili oči alebo sa dali podplatiť. V tomto zmysle vyznievajú (hlavne od leta 1943) početné nemecké hlásenia z Bratislavy, ktoré sú priam preplnené sťažnosťami, že kódex je mŕtvou literou a že Židia sa správajú, akoby ho vôbec nebolo. Napríklad v správe vyslanca Ludina z augusta 1944 sa píše: „Opatrenia Židovské-ho kódexu, obmedzujúce osobnú slobodu Židov, nikdy neboli ministerstvom vnútra v plnej miere ani len približne presa-dzované. Ani Židia, ani nižšie vládne úrady tieto nariadenia nezachovávali.“¹⁸

* * *

V marci 1942 došlo k najdrastickejšiemu zásahu proti ob-čanom židovského pôvodu – deportácie do Poľska. Tento čin nemožno nijako ospravedlňovať ani zľahčovať, ale na druhej strane je žiaduce, aby sa udalosti videli a posudzovali v ich historickom kontexte a v spoločensko-politických súradniciach vtedajších pomerov. Je isté, že keby slovenskí vedúci politici boli vtedy vedeli, čo vieme my dnes, k deportáciám by nikdy nebolo došlo. Celý problém vysťahovania sa vtedy chápal ako presunutie pracovných síl, čím by sa čiastočne bola splnila aj

¹⁷ *List Sekretariátu Sv. stolice*, č. 8355/41.

¹⁸ *AA, St. S.* 2244/477166-73.

nemecká požiadavka o zvýšenie počtu slovenských robotníkov v Nemecku. Slovenská vláda vtedy ponúkla 20 000 židovských pracovných síl ako náhradu. Slovákom možno zazlievať iba to, že ľahkoverne verili Nemcom, ktorí ich uisťovali, že celá akcia predstavuje sústredenie Židov do priestoru okolo Lublina, kde budú žiť vo vlastnej samosprávnej oblasti, kde sa budú živiť prácou svojich rúk a nebudú bohatnúť na úkor kresťanského ľudu.

Presídľovanie Židov z Nemecka a iných Nemcami kontrolovaných území do tejto oblasti sa začalo v jeseni 1941. Na základe zmluvy uzavretej s nemeckými úradmi na začiatku roka 1942 v marci 1942 začali sem prichádzať aj prvé transporty Židov zo Slovenska. V zmluve sa slovenská stránka zaviazala zaplatiť Nemcom ako osídľovací poplatok päťsto ríšskych mariek za každú presídlenú osobu, „aby sa Židia v Poľsku necítili bez finančných prostriedkov“.

Aj okolo tohto poplatku panuje veľa nesprávnych záverov a interpretácií, medzi ktorými nechýba ani tvrdenie, že Slováci predávali Židov Nemcom po päťsto mariek za osobu. V skutočnosti táto suma bola určená ako „zaopatrovacie trovy“, kým sa presídľenci nevyučia novým remeslám a povolaniam. V lete 1942 Slováci poukázali Nemcom prvú splátku vo výške sto miliónov slovenských korún, t. j. 8 547 000 RM (čo by malo pokryť „zaopatrovacie trovy“ pre 17 094 presídlených osôb). Hodno odčitovať, čo sa v tejto záležitosti hovorí v obžalobnom spise Dr. V. Tuku, kde stojí: „V dohode o vyvážaní Židov, uzavretej v r. 1942, sa predvídalo, že zo slovenských clearingových pohľadávok sa poukáže za každého vyvezeného Žida 500 RM. Účelom tejto platby malo byť, aby sa Židia v Poľsku necítili bez finančných prostriedkov, v skutočnosti však išlo o úhradu pre Nemcov. V roku 1942 bolo pod týmto titulom zálohovo poukázané sto miliónov korún. Neskôr však bol titul tejto platby zo strany slovenskej napadnutý a zálohovo vyplatený obnos bol žiadaný späť, ale k jeho náhrade nedošlo.“¹⁹

¹⁹ SNA, Úrad predsedu SNR, L-20, kart. 51.

A tu treba opäť zdôrazniť, že Slováci skutočne nevedeli, aký tragický osud čaká presídlených Židov. Do júna 1942 vláda, ľud na Slovensku ba i sami Židia sa nazdávali, že presídlencom v Poľsku čaká pracovné umiestnenie. Možno to bude ťažšia práca a tvrdšie podmienky, než na aké boli zvyknutí na Slovensku, ale nikto nepredpokladal, že by išlo o fyzickú likvidáciu. A keď nikto, to znamená, že ani prezident Tiso, ani predseda vlády Tuka, ani minister vnútra Mach, ani nemecký vyslanec Ludín nevedeli, že Židov v nemeckých koncentračných táboroch systematicky vraždia. Prichádzali síce správy od vojakov a dôstojníkov bojujúcich na Ukrajine o krutom zaobchádzaní so Židmi, ale tieto brutality sa pokladali za sprievodné javy, aké sa vyskytujú pri prechode frontu, a nie za systematické vyvražďovanie.

Ilegálna tlač, ktorá o slovenskej vláde písala vždy to najhoršie a vyčítala jej nielen skutočné, ale aj vymyslené chyby a nedokonalosti, vo svojich publikáciách a letákoch ju nikde neobviňuje z vyvážania Židov na istú smrť, ba ani zahraničné vysielanie londýnskeho a moskovského rozhlasu neupozorňuje svojich slovenských poslucháčov na tábory smrti v Poľsku. Ne písalo a nevysielalo sa o tom, pretože sa o tom nevedelo. Také ohavnosti boli pre vtedajší svet neuveriteľné. Ako píše historik holokaustu Walter Lacqueur, „prvé správy, že Hitler skutočne nariadil vyhubenie európskeho Židovstva v plynových komorách, dostal Dr. Riegner, reprezentant Svetového židovského kongresu vo Švajčiarsku, od istého nemeckého priemyselníka v júli 1942“.²⁰

Ale ešte aj vtedy sa správa zdala neuveriteľnou. Predstavitelia západného Židovstva si ju chceli overiť a medzi inými sa obrátili aj na Dr. E. Beneša, ktorý mal povestť najlepšie informovaného exilového štátnika. Dr. Beneš, ktorý sa chválil, že má podrobné správy o všetkom, čo sa na území bývalej ČSR deje, informoval vedenie Svetového židovského kongresu v septembri 1942. Písal, že si správu o údajnom vyvražďovaní Židov

²⁰ W. LACQUEUR: *The Terrible Secret*, London 1980, s. 77.

overil z viacerých nezávislých prameňov a môže autoritatívne informovať, že správa „je nielen falošná, ale pravdepodobne tu ide iba o nemeckú provokáciu“. ²¹

Prvým autentickým svedectvom o táboroch smrti bola správa mladého slovenského Žida Dionýza Lenárta, ktorému sa koncom júna 1942 podarilo ujsť z koncentračného tábora Majdanek.²² Je pozoruhodné, že práve v tomto čase nastáva prerušenie deportácií. Nemecký vyslanec H. E. Ludin hlásil do Berlína 26. júna 1942, že „akcia evakuácie Židov zo Slovenska uviazla na mŕtvom bode“.

Príčiny, ktoré viedli slovenskú vládu k zastaveniu deportácií, nie sú dosiaľ dostatočne vysvetlené. Minister vnútra A. Mach spomína, že v zastavení deportácií kľúčovú úlohu zohral list biskupa Vojaššáka, ale v jeho vykreslení udalostí sú určité chronologické nezrovnalosti.²³

V tejto súvislosti hodno zaznamenať správu, ktorú v auguste 2009 priniesla katolícka tlačová agentúra *Catholic News Service*. Agentúra cituje príspevok v *L'Osservatore Romano*, v ktorom sa uvádza, že americká a britská vláda v auguste 1942 už „vedeli, že nacisti plánujú vykynožiť všetkých Židov v Európe (*knew that the Nazis were planning to exterminate all the Jews of Europe*)“. *L'Osservatore Romano* reprodukuje relevantný dokument a uvádza úryvky z denníkov Henryho Morgenthaua Jr., ktorý bol počas vojny americkým ministrom financií. Morgenthau zaznamenáva, že americké vládne kruhy aj potom celých osemnásť mesiacov „sa vyhýbali svojej tvrdej zodpovednosti, odďalovali veci, keď sa im predložili konkrétne návrhy na záchranu Židov a dokonca zakazovali uverejniť informácie o týchto ukrutnostiach (*dodged their grim responsibility, procrastinated when concrete rescue schemes were placed before them, and even suppressed informa-*

²¹ Tamže.

²² L. ROTHKIRCHEN: *The Destruction of the Slovak Jewry; A Documentary History*, Jerusalem 1961, s. 166 – 204 .

²³ Pre podrobnejšie informácie pozri: MACH, A., *Z ďalekých ciest*, Bratislava 2008, s. 303 – 310.

tion about atrocities)“. Teda, kým Spojenci nepodnikli za osemnásť mesiacov nič, hoci o ukrutnostiach vedeli, Slováci zastavili deportácie, keď mali dôvod veriť, že sa so Židmi zaobchádza neľudsky. A. Mach vo svojich spomienkach *Z d'alekých ciest* sa k tejto veci vyjadruje v tom zmysle, že vyslancovi Ludinovi povedal: „Ak by to bola pravda (že sú odsunutí Židia v táboroch usmrcovaní), viac ani reči nemôže byť o pokračovaní, viac nebude ani jeden Žid vyvezený.“²⁴ Mimochodom, Machovi túto zásluhu uznal aj Národný súd, ako to možno nájsť v rozsudku, kde sa hovorí, že obžalovaný Mach „zastavil deportáciu Židov do Poľska, akonáhle nadobudol pevného presvedčenia, že sú tam usmrcovaní“.²⁵

Je namieste uviesť tu aj ďalšiu, menej známu verziu dôvodu zastavenia deportácií. Niektorí kronikári tragédie slovenských Židov tvrdia, že kľúčovú úlohu tu zohrala dohoda židovskej podzemnej organizácie *Hatzalah* s nemeckým poradcom D. Wislicenym. Udalosť sa vykresľuje tak, že tajná židovská pracovná skupina *Hatzalah*, na ktorej čele stáli také známe osobnosti slovenského Židovstva, ako rabín Weissmandl, jeho svokor rabín Armin Frieder, legendárna Gisi Fleischmannová, Dr. Tibor Kovács, Ondrej Steiner, Dr. Oskár Neumann a ďalší, začala rokovať v tejto záležitosti s Wislicenym krátko po tom, čo sa začali deportácie do Poľska. Wisliceny sa s nimi dohodol, že ak zložia päťdesiat tisíc dolárov, deportácie budú zastavené. Aby ukázal, že to myslí vážne, nariadil, aby v júni 1942 deportácie prestali.

Slovenskí Židia však toľko peňazí v cudzej valute údajne nemali, a preto v lete 1942 sa obrátili na medzinárodnú židovskú organizáciu *Joint*, ktorá mala svoju európsku centrálu vo Švajčiarsku a mala k dispozícii – ako sa neskôr zistilo – šesťdesiatštyri miliónov dolárov na takéto záchranné akcie. Tí však odmietli pomôcť a na žiadosť slovenských Židov odpovedali: „1. žiadaných päťdesiat tisíc dolárov je príliš veľa; 2. správy o osude Židov v oblasti Lublina sú prehnané, pretože toto je

²⁴ Tamže, s. 198 – 201.

²⁵ *Rozsudok Národného súdu*. Tnúd 6/46, s. 142.

spôsob, akým Židia z východnej Európy (*Ostjuden*) zveličujú katastrofu, aby vyžmýkali čím viac peňazí od západných Židov; 3. americké zákony nedovoľujú presun peňazí do znepríatených krajín a tento zákon sa musí rešpektovať...“²⁶

Ešte tvrdšiu odpoveď dal slovenským Židom Nathan Schwalb, vedúci predstaviteľ Sionistického hnutia v Ženeve, ktorý im pripomínal: „Iba krvou vydobyjeme židovský štát.“ A ďalej vysvetľoval, že je nemysliteľné, „aby iné národy vylievali krv v tejto vojne a Židia zo svojej strany neprinášali nijaké obeť.“²⁷

Z uvedeného citátu vyplýva, že v lete 1942 ani sami poprední predstavitelia Židovstva na Západe neverili alebo silno pochybovali („prehnané... zveličené správy“) o likvidácii deportovaných Židov. Je totiž nemysliteľné, že by bohaté židovské organizácie odmietali zachrániť svojich súkmeňovcov pred istou smrťou pre mizerných päťdesiat tisíc dolárov.

A čo povedať na cynizmus Sionistického hnutia, že aj keby to bolo skutočne tak, že deportovaných Židov očakáva v Poľsku istá smrť, slovenskí Židia to majú brať ako ich príspevok k vytvoreniu židovského štátu. Tieto kruté slová odzneli v tom istom čase, keď na zásah slovenských zodpovedných miest deportácie prakticky už prestali. So sklamaním prichodí opätovne sa pýtať: prečo sa tento zákrok slovenských vládnych orgánov nikde nezaznamenáva aspoň slovíčkom uznania?

* * *

Na tomto mieste sa žiada povedať pár slov aj o tak často citovanom výroku prezidenta Dr. Tisu, ktorý na dožinkovej slávnosti v Holiči (15. augusta 1942) údajne vyslovil takéto vety: „Vraj, či je to kresťanské, čo sa robí. Je to ľudské? Nie je to rabovka? Ale pýtam sa ja: Je to kresťanské, keď národ slovenský chce sa zbaviť svojho večného nepriateľa Žida? Je to kresťanské? Láska k sebe je príkazom Božím a tá láska k sebe mi rozkazuje, aby som od seba odstránil

²⁶ Abraham FUCHS: *Unheeded Cry*, New York 1998, s. 76 – 77.

²⁷ Tamže, s. 78.

všetko to, čo mi škodí, čo mi ohrozuje život. A že Slovákov židovský živel ohrozoval život, myslím, o tom nikoho netreba presvedčovať... Vo veľkých mestách, ako je Žilina, Nitra a iné, bolo vtedy (v roku 1840) 30 – 40 Židov. A za sto rokov sa to zdesaťnásobilo! Bolo ich stále viac a akých! Nie na poli, ale v úradoch, bankách, na všetkých vysokých miestach sedeli Židia. Tí odčerpávali dôchodok slovenskej zeme, slovenskej práce pre seba. Mali sme zistené, že 38 percent národného dôchodku mali Židia. Vtedy, keď tri milióny národa mali 62 percent, vtedy 5 percent Židov malo 38 percent národného dôchodku! A ten pomer medzi národom a židovstvom sa stále zväčšoval. Bolo by to vyzeralo ešte horšie, keby sme sa neboli vzchopili včas, keby sme sa neboli od nich očistili. A urobili sme to z príkazu Božieho: Slováku, zhad', zbav sa svojho škodcu! V tomto zmysle robíme a budeme robiť i ďalšie poriadky. Iste, ľudské poriadky a zákony zachováme, mieru spravodlivosti dodržíme, ale čo národu slovenskému patrí, z toho nikomu nič neprepustíme! ... Slovensko Slovákom.“

Ak Dr. Tiso skutočne povedal takéto slová, tak je to ozaj smutné a poľutovaniahodné prerieknutie tohto rozvážneho štátnika, kňaza a teológa. Jestvujú však vážne pochybnosti, či niečo také Dr. Tiso vyriekol. Po prvé: v čase keď mali tieto tvrdé slová odznieť, deportácie boli už prerušené a v auguste 1942 ani jeden transport Židov zo Slovenska neodišiel. Po druhé: Tiso svoj prejav nečítal, ale rečnil bez predlohy. Nijaký redaktor jeho reč stenograficky nezachytil, takže to, čo sa objavilo v denníku *Slovák*, bolo iba žurnalistickou rekonštrukciou jeho reči a nie jej doslovné znenie. A preto je celkom možné, že horlivý novinár vložil Tisovi do úst slová, ktoré on vôbec nepovedal. A po tretie: udalosť sa dostala na pretras aj pred Národným súdom, kde hodnoverní svedkovia pod prisahou vyslovili vážne pochybnosti o tomto výroku. Arcibiskup Dr. Karol Kmeňko vyhlásil (6. januára 1947): „O tom vôbec neviem, že by to bol povedal, alebo že by to mohol povedať.“²⁸ A opäť 10. januára 1947 vypovedal prof. Imrich Karvaš, ktorý bol na slávnosti prítomný. Ten sa tiež vyjadril v tom zmysle, že sa na nič také nepamätá: „Presne si na

²⁸ Slovenský národný archív, Tn l'ud 6/46-3/II.A – 885, s. 65.

obsah nepamätám, ale viem, že celková tendencia bola asi tá, že odôvodňoval správnosť protižidovských opatrení, ktoré vyvierajú z podstaty slovenského národa... Možno, že to povedal, ale ja sa na takýto výrok nepamätám.“ Je nepredstaviteľné, aby si niečo také otrasné – ak to v Holíči skutočne odznelo – Dr. Karvaš nebol zapamätal.²⁹ S istým sklamaním treba však dodať aj to, že – pokiaľ je známe – Dr. Tiso tieto svoje výroky jednoznačne nepotvrdil, ale ani nevyvrátil.

Krátka osobná poznámka: Keď som tieto okolnosti predložil profesorovi medzinárodného práva na univerzite v Adelaide, povedal mi, že svedectvo založené na takejto novinárskej správe by každý súd, ba aj Norimberský tribunál, odmietol ako nezávažné, nehodnoverné a pochybnej hodnoty. Ale na Slovensku sa ono cituje ako to najzávažnejšie a najhroznejšie obvinenie.

* * *

Slovenské vládne kruhy, znepokojené správami o vyvražďovaní presídlených Židov, žiadali nemecké úrady, aby mohla ísť do Nemecka osobitne vybraná komisia (pozostávajúca z predstaviteľov vlády, Červeného kríža, Katolíckej cirkvi, Evanjelickej cirkvi a iných inštitúcií), ktorá by na mieste zistila skutočný stav vecí a vyvrátila hrôzostrašné správy, ktoré okolo tejto záležitosti kolujú. Nemecký poradca pre židovskú otázku Dieter Wisliceny predložil túto požiadavku svojim nadriadeným v mene predsedu vlády Dr. V. Tuku. Pretože Nemci odmietali dať súhlas na vyslanie takejto komisie, deportácie boli v júni 1942 prerušené a v októbri úplne zastavené. Bohužiaľ, to už nijako nepomohlo päťdesiatim dvom tisícom Židov, ktorí už boli zo slovenského územia vysídlení a ktorých väčšina sa už na Slovensko nevrátila.

V tejto súvislosti treba však opraviť aj ďalšiu mystifikáciu, ktorá tvrdí, že Slovensko bolo prvou neokupovanou krajinou, ktorá vydala svojich židovských občanov Nemcom. Skutočnosť

²⁹ Pozri aj: M. S. ĎURICA: *Jozef Tiso, 1887 – 1947, životopisný profil*. Bratislava 2006, s. 406 – 408.

je však trochu iná – aj keď to nijako významne nezmenšuje veľkosť tragédie. Medzi prvými obeťami nacistickej rasovej nenávisťi boli Židia z Maďarska a Ukrajiny, zlikvidovaní neďaleko mesta Kamenec Podolsk 27. a 28. augusta 1941. Tu bolo zmasakrovaných asi dvadsaťtisíc Židov, z ktorých pätnásťtisíc bolo z Maďarska (prevažne z okupovaného územia južného Slovenska a z Podkarpatskej Ukrajiny) a osemtisíc zo západnej Ukrajiny. Likvidáciu vykonali oddiely SS za asistencie maďarských a ukrajinských ozbrojených jednotiek.³⁰ Pravda, vtedy o tejto masakre vedeli len tí, čo ju naplánovali, a tí, čo ju vykonali.

Slovenskí vládni činitelia už v lete 1942 začali mať vážne pochybnosti o nemeckých ubezpečeniach, že Židia vysídlení do Poľska sú v pracovnom nasadení práve tak, ako slovenskí robotníci. A preto od júna 1942 niekoľkokrát nastolili otázku vyslania osobitnej komisie. Nemci s odpoveďou otáľali a kým sa čakalo na ich súhlas, odišli zo Slovenska ešte tri transporty – dva v septembri a jeden v októbri 1942. Ale po 20. októbri 1942, keď sa Slováci presvedčili, že Nemci nijakú komisiu nedovolia (a tak implicitne pripúšťajú, že so Židmi nezachádzajú, ako sa pôvodne zaviazali), neboli už nijakí Židia zo Slovenska deportovaní. Toto s uznaním kvitujú aj vatikánske kruhy, ako aj objektívni historici šoa na Slovensku.³¹ Tak Nemci naliehali, prehovárali, vyvíjali nátlak, ale bezvýsledne. Od chvíle, čo Slováci nadobudli presvedčenie, že Nemci ich podviedli, nijaký Žid zo Slovenska vyvezený nebol. Od októbra 1942 do jesene 1944 Slovensko bolo jedinou krajinou v strednej Európe, ktorá nielen že nevydávala Židov Nemcom, ale poskytovala útočisko stovkám židovských utečencov hlavne z Maďarska, ale aj z Poľska a Protektorátu Čechy a Morava.

* * *

³⁰ Pozri: R. L. BRAHAM: *The Kamenec Podolsk Massacre, Yad Vashem Studies*, Vol. 9/1973, s. 141 a nasl.

³¹ Napríklad Gerard REITLINGER: *The Final Solution*. London 1953, s. 385. Porov. aj Walter RANDMULLER: *Šoa na Slovensku a Katolícka cirkev*. Bratislava 2013.

Ku koncu roka 1942 žilo na Slovensku 21 519 Židov. Z nich asi šesťnásťtisíc chránených prezidentskou alebo rezortnou výnimkou, alebo boli pokrstení, alebo žili v zmiešanom manželstve. Tí nepodliehali predpisom Židovského kódexu. Ostatní Židia boli postupne sústredení do pracovných táborov, ktoré boli pre nich zriadené v Novákoch, Seredi a vo Vyhniach.

A tu opäť treba zdôrazniť, že slovenské pracovné tábory pre Židov nemožno nijako porovnávať s nacistickými koncentrákmi, so sovietskymi gulagmi alebo zbernými a pracovnými tábormi v ľudovodemokratickom Česko-Slovensku po skončení vojny v r. 1945. Tieto tábory si vo veľkej miere spravovali Židia sami. Rodiny boli udržiavané pohromade. Pracovná povinnosť sa netýkala mládeže do štrnásť rokov a osôb nad šesťdesiat rokov, matiek s malými deťmi a jednotlivcov uznaných za chorých. Pracovalo sa väčšinou v táborových dielňach a len v niektorých prípadoch na pracoviskách mimo táborov (napr. pri hydrocentrále v Ilave alebo pri stavbe športového štadióna v Žiline). V dielňach sa produkovali textilné, čalúnnické, chemické výrobky, vykonávali zámočnícke, stolárske a iné ručné práce.³² Pracovníci boli za svoju prácu platení, sobota popoludní a nedeľa boli dňami odpočinku. V týchto táboroch nikto nezomrel od vysilenia, hladu alebo zlého zaobchádzania. Sústredené osoby mohli opustiť tábor na priepustku.

Historik Ivan Kamenec takto vykreslil tamojšie pomery: „V židovskom pracovnom tábore v Novákoch mali poľnohospodársku výrobu na pätnástich hektároch pôdy. Slúžila na zásobovanie zeleninou a živočíšnymi produktmi. Postupná konsolidácia a upevňovanie hospodárskeho postavenia tábora dovoľovali vybudovať v ňom niektoré sociálne zariadenia, ktoré by sme asi ťažko našli v podobných židovských inštitúciách na európskom území kontrolovanom fašistickým Nemeckom. V roku 1944 boli v nováckom pracovnom tábore už vaňové kúpele, plavecký bazén a športové ihrisko. Veľkou zvláštnosťou židovských pracovných táborov bolo to, že sa v nich zriadili

³² SNA Fond S, S-32-6.

detské jasle, opatrovne a obecné školy. Táborovú školu prebralo do svojej kompetencie ministerstvo školstva a národnej osvety, čo dalo škole podklad na legálnu platnosť. Okrem toho sa v nováckom tábore pre štrnásť- až šestnásťročných zaradcov usporiadali odborové kurzy v rozličných remeselníckych odboroch a dospelí príslušníci navštevovali pravidelné kurzy slovenského jazyka. Pre prestarnutých príslušníkov tábora sa zriadil v Novom Meste nad Váhom starobinec. Nespornou zvláštnosťou tábora v Novákoch bolo aj to, že sa tu usporadúvali bohoslužobné obrady židovské i kresťanské.“³³ Počet zaradcov v troch pracovných táborech (k 30. júnu 1943) bol takýto:

Tábor	Počet zaradcov	Muži	Ženy	Pracujúci	Nepracujúci
Nováky	1 530	849	681	1 250	280
Sereď	1 056	626	430	849	207
Vyhne	352	221	131	281	71
Spolu	2 938	1 626	1 242	2 380	558

Tábory boli vysoko aktívne podniky, pracovná morálka bola veľmi dobrá a o nejakých sabotážnych akciách nebolo ani chýru. Osadenci iste neboli so svojím postavením spokojní, ale zároveň vedeli, že každá iná alternatíva by bola neporovnateľne horšia, a preto sa primerane správali. O ich postoji k životu v táborech svedčí aj príhoda, ktorá sa odohrala koncom augusta 1944, keď vypuklo povstanie a tábor vo Vyhniach sa nachádzal na povstaleckom území. Povstalecké vedenie tábor rozpustilo. V úradnom hlásení sa takto opisuje výsledok tohto zákroku: „Tábor vo Vyhniach bol 29. augusta rozpustený. Po rozpustení ostalo v ňom asi stopäťdesiat Židov, ktorí nemali kde ísť, a preto dobrovoľne vyhlásili, že budú v tábore ďalej pracovať a dávajú sa k dispozícii SNR v Banskej Bystrici... Dňa 8. septembra

³³ Horná Nitra; *Vlastivedný zborník*, č. 3/1966, s. 51 – 68.

prišiel do Vyhní Vojtech Felcán, učiteľ z Novej Bane, poverený SNR v Banskej Bystrici spravovať tábor.“³⁴

* * *

Tieto skutočnosti ukazujú, že slovenskí Židia v pracovných táboroch boli vlastne chránení pred deportáciou do nemeckých táborov smrti. Tábory boli ako ten povestný Schindlerov koráb (*Schindler's Arch*), kde Slovenský štát hral úlohu Oskara Schindlera. Ich postavenie v pracovných táboroch nebolo väzením na sedem zámkov, odkiaľ sa podarilo utiecť len tým najodvážnejším. Z Novákov alebo z Vyhní mohli zaradenci bez rizika na priepustku odísť a rozmnožiť rady ilegálnych pracovníkov a odbojárov. Ale tých, čo sa do odboja zapojili, bolo málo a ilegálne vedenie nemalo o nich vysokú mienku. Dr. Husák v správe V. ilegálneho výboru KSS, ktorú v auguste 1944 odnášal do Moskvy K. Šmidke, informuje moskovské vedenie KSČ: „Veľmi slabo sa zachovali Židia. Kde boli oni do ilegálnej práce pribraní, skoro vždy vec vyletela a všetko, čo vedeli, vyzradili. Z ich radov pracovalo pre ÚŠB a Gestapo asi tridsaťpäť ľudí, a preto do žiadnej práce z opatrnosti priberaní nie sú.“³⁵ V tejto súvislosti hodno odcitovať aj zo správy II. (spravodajského) odboru londýnskeho Ministerstva národnej obrany (z 26. júna 1944), kde sa o probléme Židov na Slovensku píše: „Antisemitizmus, Slovensku Nĕmci vnucen s protižidovskými opatreniami, byl sprvu obyvatelstvem přijíman lhostejně (kromě HG, která to považovala za dobrý obchod). Časem však se něco z propagandy uchytilo a dnes, když mnozí vidí, že důležitá místa může právě tak dobře obsadit Slovák, jako Žid, a když vidí, jak Židé na Slovensku pracují pro Nĕmce a slovenskou policii proti druhým Slovákům, stáva se antisemitizmus opět problémem, který bude nutno na Slovensku po válce nějak řešit. Největší hněv vyvolalo právě to, že pro dočasné osobné výhody je mnoho Židů ochotno zaprodat se Nĕmcům a udávat jím i naše lidi. Židé ve

³⁴ SNA PV-PT V/4, kart. 9.

³⁵ *Svědectví*, Paříž, č. 58/1979, s. 374.

službách ÚŠB a Gestapem placení Židovští agenti jsou dnes ještě stále nejvýkonnejší.“³⁶

Tieto skutočnosti naznačujú, že s Nemcami kolaborovali nielen Slováci, ale aj Židia, a to i napriek známemu odmietavému postoju nacistov k Židom. Aká asi by tu bola kolaborácia, keby sa Nemecko tak správalo voči Židom, ako sa správalo voči Slovákom? Najmä keď je ešte v živej pamäti rozsah spolupráce židovských občanov s bolševickým totalitným režimom.

Tieto aspekty židovského problému sa zámerne obchádzali i obchádzajú. Nijaký židovský občan nebol po skončení postavený pred ľudový súd za kolaboráciu, nijaký židovský agent sa nemusel zodpovedať za svoju spoluprácu s Gestapom alebo s ÚŠB. Je síce pravda, že jedného kolaboranta, Karola Hochberga, Wislicenyho konfidenta a vysokého úradníka *Ústredne Židov*, zlikvidovali sami Židia počas povstania, do ktorého sa Hochberg zapojil. To sa však odohralo v skrytosti, bez súdneho tribunálu a dávno pred tým, než začalo svoju činnosť ľudové súdnictvo.

* * *

V nemeckých archívoch sa nachádza dôležitá diplomatická správa vyslanca Ludina z augusta 1944, v ktorej sa realisticky opisuje postavenie Židov na Slovensku v predvečer vypuknutia povstania. Z tohto málo známeho dokumentu si možno vytvoriť relatívne verný obraz situácie, i keď je to pohľad očami zaujatého pozorovateľa.

V správe sa píše, že v lete 1944 žilo na Slovensku asi 22-tisíc Židov, z ktorých 15 300 bolo „úradne zaregistrovaných“, t. j. takých, čo sa mohli slobodne pohybovať, pretože boli chránení prezidentskou alebo rezortnou výnimkou, boli pokrstení alebo žili v manželstve, kde jeden partner bol kresťan. „Spomedzi 15 300 úradne zaregistrovaných Židov,“ informuje Ludin vo svojej správe, „všetci, okrem asi 350, majú nejaké pobytové alebo pracovné povolenie od niektorého slovenského minister-

³⁶ SNA, Fond S, S 436-1, s. 132.

stva. Prvenstvo tu patrí ministerstvu hospodárstva, ktoré udeli-
lo povolenie 6 500 Židom, potom nasleduje ministerstvo vnútra
s asi 2 000 chránených Židov, ministerstvo školstva zamestná-
va asi 650 Židov, ministerstvo dopravy asi 300 Židov. Ostatné
ústredné úrady chránia ďalších asi 100 Židov a okrem toho sa
nachádza na Slovensku ešte asi 250 Židov, ktorí sú cudzí štátni
príslušníci.³⁷

Židia pracovali aj na takých miestach, kde by to nikto neoča-
kával. Obhajca Dr. Antona Vaška pred Národným súdom po-
ukazoval: „Veď je charakteristické i to, že vo svojom oddelení,
ktoré malo na starosti židovské veci, zamestnával vyše 24 osôb
židovského pôvodu. Ako vtedy mohol byť nejakým fanatickým
exponentom protižidovským, veď tu bolo dosvedčené, že za-
mestnával vo svojom oddelení aj Žida komunistu Dr. Šimona
Rudáša...“ Podobný prípad uvádza novinár a publicista Vilo
Kovár v korešpondencii s Mikulášom Gacekom, kde spomína,
že v redakcii denníka *Gardista* v Žiline pracovali (ako sadzači)
dva Židia.

O počte prezidentských výnimiek sa v nemeckých dokumen-
toch hovorí, že o nich nejstujú nijaké úradné záznamy, takže
„doteraz sa bezpečne vie len asi o tisíc prípadoch. Udelenie pre-
zidentskej výnimky sa totiž oficiálne nehlási na nijaké úradné
miesto. Aj Ústredňa Židov (ÚŽ) sa o nich dozvie väčšinou len
náhodne.“³⁸ Spomínaná správa nemeckého vyslanca H. Ludina
vrhá svetlo aj na inú málo známu skutočnosť o Židoch, ktorí sa
zachraňovali tým, že prestupovali na kresťanskú vieru: „Oso-
bitnú kapitolu tvoria pokrstení Židia... Pred 14. marcom 1939 sa
dalo pokrstiť asi 3 200 Židov. Asi 1 000 Židov žilo v zmiešaných
manželstvách. Dá sa predpokladať, že títo dnes takmer všetci
majú prezidentskú výnimku... Keď sa začali vysídľovacie akcie,
vynoril sa medzi Židmi rozsiahly krstiteľský pohyb. Na pokrs-

³⁷ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945, Serie E, Band VIII*
(1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945), Göttingen 1979, s. 315 – 318.

³⁸ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945, Serie E, Band VIII,*
Göttingen 1979, s. 315 – 318.

tení Židov sa podieľali obe kresťanské vierovyznania (t. j. katolíci a evanjelici – FV) približne rovnakým podielom. Spomedzi 15 300 Židov je asi 10 000 pokrstených. Toto číslo zahrnuje v sebe aj tých už spomínaných tzv. *staropokrstencov* – asi 3 000 – pokrstených pred 14. marcom.³⁹

Tieto údaje dnes môžeme spresniť na základe úradných štatistík. Celkove sa dalo pokrstiť 8 002 osôb židovského vierovyznania, z toho 2 568 pred 14. marcom 1939, tzv. *staropokrstenci*. Z nich 1 342 prestúpilo na katolícku vieru, 389 na luteránsku, 268 na kalvínsku, 360 na gréckokatolícku, 142 na pravoslávnu a 67 na iné vierovyznanie. Spomedzi 5 434 Židov, čo sa dali pokrstiť po 14. marci 1939 (tzv. *novopokrstenci*), najviac prestúpilo na luteránsku vieru (46,7 percenta), potom na katolícku (27,0 percenta), kalvínsku (15,3 percenta), gréckokatolícku (9,7 percenta), pravoslávnu (0,8 percenta) a iné vierovyznanie (0,5 percenta). Bolo by zaujímavé zistiť, koľkí z nich ostali kresťanmi po roku 1945. A na záver ešte toľko, že číselné rozdelenie na staro- a novopokrstencov bolo prispôsobené súčasným pomerom a tých *staropokrstencov* bolo podstatne menej než 2 568. Mnohí kňazi totiž vydávali konvertitom krstné listy so spätným dátumom.

Spomínaná správa nemeckého vyslanca tvrdo ďalej kritizuje stav stagnácie, ktorá v riešení židovskej otázky nastala. V dokumente sa píše: „V roku 1943 sa v riešení židovskej otázky neurobil takmer nijaký pokrok. Nemecký poradca pre arizáciu (D. Wisliceny), ktorý bol už dávnejšie z Bratislavy služobne odkomandovaný najprv do Grécka a potom do Maďarska, pripisuje túto stagnáciu predovšetkým osobnému obsadeniu toho oddelenia ministerstva vnútra, ktorého úlohou je riešenie židovskej otázky... Činnosť tohto oddelenia sa dnes obmedzuje na riadenie pracovných táborov pre Židov. Tieto tábory sú pre ministerstvo vnútra výnosným zárobkovým podnikom. Osadenstvo tábora tvoria sčasti veľmi dobrí odborníci a pracuje sa tam zväčša pre štátne objednávky. Samozrejme, disciplína v táboroch je zlá. Ži-

³⁹ Tamže.

dia tam majú ďalekosiahlu slobodu, takže sa ani nedá hovoriť o pracovných táboroch, ale skôr o židovských výrobných strediskách. Tieto pracovné tábory sú umiestnené v Seredi, Novákoch a vo Vyhniach a koncom roka 1943 sa v nich nachádzalo asi 4 500 Židov...“⁴⁰

Dokument pokračuje kritikou situácie v arizovaných podnikoch, kde boli z hospodárskych a iných dôvodov ponechaní ich bývalí majitelia: „Hospodárska situácia sa pre Židov nachádzajúcich sa na slobode od r. 1943 zlepšila v každom smere. Nielen že mnohí Židia boli ponechaní v podnikoch, ale v najširšej miere sa priberali noví zamestnanci. V mnohých prípadoch sú Židia ešte stále skutočnými vedúcimi arizovaných podnikov. Nominálni vlastníci podnikov – väčšinou príslušníci slovenského politického a štátneho aparátu – vedú pohodlný život za peniaze zarobené Židmi a vôbec nemyslia na to, aby sa zapracovali do vedenia svojich podnikov. Z tohto hľadiska sa potom dá povedať, že Židia sú hospodársky nenahraditeľní...“⁴¹ Vyslancem Ludin vyjadruje pohoršenie aj nad tým, že „opatrenia (Židovského) kódexu, ktorý mal obmedziť osobnú slobodu Židov, ministerstvo vnútra nikdy v plnom rozsahu, ba ani len približne nepresadzovalo. Ani Židia, ani nižšie výkonné orgány tieto nariadenia nezachovávali. Židia cestujú vlakom, navštevujú verejné lokály, zdržujú sa v kúpeľných miestach celkom tak, ako tomu bolo pred vynesením kódexu. Ako o tom svedčia početné hlásenia, takáto sloboda pohybu umožnila Židom byť aktívnymi šíriteľmi boľševickej a protinemeckej propagandy“.⁴²

V správe sa tiež poukazuje, že „Židom sa dostalo podpory aj od určitých slovenských cirkevných kruhov, ktoré v marci 1943 vydali pastiersky list o židovskej otázke a v ňom napadli ľudovú stranu. V zápatí nasledovali intervencie zboru katolíckych biskupov a diplomatického zástupcu Vatikánu u prezidenta republiky, ako aj bezprostredný zásah Vatikánu u mi-

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ Tamže.

⁴² Tamže.

nisterského predsedu (Dr. V. Tuku) v roku 1942. Retrogresívny pohyb v židovskej otázke bolo možné v posledných mesiacoch pozorovať stále častejšie. Zo strany slovenskej vlády nebolo v poslednom čase nijakej iniciatívy, i keď pri oficiálnych rozhovoroch sa vždy zdôrazňuje základná ochota k riešeniu židovského problému... Typickou ukážkou celého vývoja situácie je aj výnos Najvyššieho súdu, ktorý v jeseni 1943 rozhodol, že pre nedostatok legálneho podkladu sa má židovským náboženským spoločenstvám vrátiť vlastníctvo, ktoré im bolo zhabané. S touto reštitúciou židovského majetku sa v mnohých prípadoch už aj začalo...“⁴³

Vyslanec Ludin potom navrhuje, čo by sa malo urobiť, aby postavenie Židov na Slovensku dosiahlo úroveň, akú má v ostatných stredoeurópskych štátoch: „Pre každý prípad bude treba vyvinúť úsilie, aby slovenská vláda dôslednejšie uplatňovala vynesené protižidovské opatrenia, aby sa preverili všetky výnimky a aby sa zväčšil počet Židov sústredených v pracovných táboroch, ktoré budú musieť byť patrične riadené a strážené. Aby sa tieto zákroky mohli uskutočniť, je naliehavo žiaduce, aby sa vrátil do Bratislavy Hauptsturmführer Wisliceny, poradca pre židovskú otázku, ktorý je s tunajšími pomermi a prácou najlepšie oboznámený... a ktorý by veci kontroloval a v niektorých prípadoch neustále podnecoval.“⁴⁴

Jednou z nových úloh *Beratera* Wislicenyho mal byť aj zásah proti Židom, ktorí v posledných mesiacoch utiekli z Maďarska a skrývajú sa na Slovensku. Ich počet sa odhadoval na „niekoľko tisíc“. Vyslanec Ludin poukazuje, že „len v zriedkavých prípadoch sa stalo, že by polícia bola týchto utečencov pochytila a odovzdala do pracovného tábora. Väčšina z nich našla úkryt a prístrešie u svojich príbuzných na Slovensku. Wislicenyho tvrdenie o tisícoch utečencov sú však v rozpore s oficiálnym hlásením slovenského ministra vnútra, ktorý nám hovorí, že z Maďarska prišlo na Slovensko ilegálne iba málo Židov, preto-

⁴³ Tamže.

⁴⁴ Tamže.

že on nariadil prísny pohraničný dozor“. „Nazdávam sa však,“ píše vyslanec Ľudin, „že tento rozporný názor (na počet utečencov z Maďarska – FV) má svoj pôvod v povrchnom alebo nepresnom informovaní ministra vnútra jeho podriadenými orgánmi. A práve tento prípad naliehavo ukazuje, ako je potrebný priebežný odborný dozor.“⁴⁵ O tomto zhovievavom postoji slovenskej vlády k židovským utečencom z Maďarska, vtedajší minister vnútra A. Mach napísal: „Náš vyslanec v Budapešti Spišiak mal príkaz, vydaný v máji 1944, aby umožňoval Židom cestu na Slovensko, kde boli chránení. O tom sú dokumenty. Napríklad maďarská vláda až v Berlíne protestovala, že slovenská vláda robí prekážky vláde maďarskej v jej protižidovských opatreniach, konkrétne aj vydávaním pasov Židom utekajúcim z Maďarska na Slovensko. Tieto protesty a naša odpoveď na ne boli pri mojom súde čítané.“⁴⁶ V lete 1997 bol vyslanec Ján Spišiak poctený titulom „Spravodlivý medzi národmi“. Pri tejto príležitosti sa v slovenských oznamovacích médiách uvádzalo, že vyslanec Spišiak vydal prenasledovaným Židom osemtisíc slovenských pasov, aby mohli odísť (vo väčšine prípadov vrátiť sa) na Slovensko, kde boli v tom čase oveľa bezpečnejší než v Maďarsku. On sám prevážal mnohých Židov v aute s diplomatickým označením..

* * *

Ku koncu augusta vypuklo protištátne povstanie, ktoré zavrátilo tragédiu Židov na Slovensku. Nemecké úrady zvýšili nátlak na Slovákov a naliehali na „dôslednú očistu Slovenska od židovského elementu“. Nemecké vojsko a policajné oddiely SS, ktoré boli nasadené proti povstalcovi, vykonávali túto „očistu“ s typickou germánskou dôslednosťou a bezohľadnosťou. Židia, bez ohľadu na prezidentské a rezortné výnimky, mali byť pôvodne sústredení do zaisťovacích táborov. Odtiaľ ich potom deportovali väčšinou do Terezína v Protektoráte. Vláda Štefana

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ Alexander MACH: *Z ďalekých ciest*, Martin 2009, s. 310.

Tisu proti týmto deportáciám protestovala, ale márne. V správe, ktorú vyslanec Ludin poslal do Berlína 4. októbra 1944, čítame:

„Ministerský predseda Štefan Tiso mal dnes so mnou rozhovor o riešení židovskej otázky. Odvolával sa pri tom na nótu, ktorú som mu po porade s tunajším šéfom Sicherheitsdienstu SS-Standartenführerom Dr. Witiskom pred nejakým časom v tejto veci odovzdal, totiž že všetci Židia na slovenskom území budú zhromaždení do jedného strediska a tam prísne strážení.

Teraz sa však dopočul, že bez upovedomenia slovenskej vlády, majú byť títo Židia zo Slovenska vyvezení. Bezpochyby toto vyvolá značné diplomatické ťažkosti, pretože treba počítať s protestom pápežského *chargé d'affaires* a pravdepodobne aj protestom zo strany Švajčiarska.

Vyrozumel som slovenského ministerského predsedu v tom zmysle, že podľa môjho náhľadu toto je čas, keď sa každopádne židovská otázka musí radikálne vyriešiť. V prípade zahraničných protestov treba jednoducho poukázať na to, že Ríša vyžaduje od Slovenského štátu radikálne riešenie. My sme v takomto prípade hotoví prevziať zodpovednosť za tunajšie opatrenia proti Židom...“⁴⁷ Vnútrozemné oddelenie ministerstva zahraničia poradilo nemeckému vyslancovi v Bratislave, aby v rozhovore so slovenskými úradmi operoval toto argumentáciou: „Medzi povstalcami na Slovensku... sa nachádzajú v mimoriadne veľkom počte Židia, a to aj takí, ktorí boli vybavení výnimkami. Túto skutočnosť treba využiť, pripomenúť ju Slovákom a pri eventuálnych intervenciách odpovedať, že hromadná účasť Židov na povstaní a v partizánskom hnutí činí radikálne riešenie židovskej otázky v záujme bezpečnosti Slovenského štátu nevyhnutne potrebným. Slovenská republika prejavila svoju náklonnosť voči Židom tým, že im poskytla povolenie zostať na Slovensku, ktorú oni tak zneužili, že poskytovanie výnimiek sa v budúcnosti už viac udeľovať nebude.“⁴⁸ V tomto čase už slovenská vláda bola bezmocná. A Nemci riešili židov-

⁴⁷ Ludinov telegram z Bratislavy, č. 1519/4.10.44.

⁴⁸ AA, Abt. Inland II., No 2117g/44.

skú otázku ozaj radikálne. V procese s nemeckým vyslancom Ludinom a generálom Höflem bolo predložené hlásenie z 9. decembra 1944, v ktorom Dr. J. Witiska oznamuje svojmu šéfovi SS Obengruppenführerovi Ernstovi Kaltenbrunnerovi, že jeho oddiely zaistili 9 653 Židov, z ktorých 8 975 deportovali do Ríše. O ostatných 678 Židoch sa dá predpokladať, že boli medzi tými, o ktorých sa v správe hovorí, že boli „sonderbehandelt“, t. j. popravení na mieste.

Tieto skutočnosti nemožno nazvať ináč ako strašnou a bolestnou tragédiou, ktorej obeťami boli nielen Židia, ale každý, koho nacisti pokladali za svojho nepriateľa a mal nešťastie padnúť do ich rúk.

Ale aj v tomto ťažkom položení, ako aj počas celého trvania vojny, slovenská vláda a slovenský ľud robili, čo bolo v ich možnostiach, aby zmiernili postavenie prenasledovaných a stíhaných občanov – Židov i Nežidov – ako to len za danej situácie bolo možné. Sú známe mnohé prípady sympatickeho postoja, kde kresťanskí spoluobčania skrývali Židov pred hnevom nacistov. Na Slovensku bolo dosiaľ okolo šesťsto osôb ocenených titulom „Spravodlivý medzi národmi“.

V rozsudkoch Národného súdu možno nájsť desiatky obžalovaných poslancov, ministrov, vysokých štátnych úradníkov a ľudí na zodpovedných miestach, ktorým aj ten krutý a pomstivý ľudovodemokratický Národný súd musel priznať ako poľahčujúcu okolnosť, že zachránili, skrývali alebo úspešne intervenovali za rasovo prenasledovaných.

Napríklad v procese Národného súdu proti ministrom slovenskej vlády (hlavné pojednávanie konané v trestnej veci proti Jozefovi Sivákovi a spol.) 30. októbra 1946 obžalobca Dr. J. Šujan vyzval, aby „obžalovaní vyčíslili, koľko občanov židovského pôvodu zachránili“. V úradnej zápisnici je zaznačené:

„Obžalovaný Sivák udáva: celkove asi 2 820 Židov na základe mojich intervencií a zákrokov bolo zachránených.

Obžalovaný Stano udáva: Na Ministerstve dopravy som mal asi 60 alebo 70 pragmatikálnych úradníkov a asi 300 osôb bolo

zmluvných zamestnancov. Spolu s rodinnými príslušníkmi som zachránil asi 1 000 duší.

Obžalovaný Dr. Pružinský udáva: Spolu s rodinnými príslušníkmi som zachránil 600 duší.

Obžalovaný Dr. Medrický udáva: V našom rezorte bolo asi 3 000 výnimiek udelených celkove, teda som zachránil asi 12 000 duší. Prezidentských výnimiek bolo asi 15 000.

Obžalovaný Dr. Kočiš udáva: I s rodinnými príslušníkmi na základe mojich intervencií bolo zachránených asi 800 duší.

Obžalovaný Ing. Lednár udáva: Ja som sám intervenoval a zakročoval som vo veci Židov, ba niektorých i z transportov som zachránil, číselne ale neviem udať, koľko ich bolo.

Obžalovaný Dr. Štefan Tiso udáva: celkove asi v 200 prípadoch som zachránil príslušníkov židovského náboženstva.⁴⁹

Podobne zo súdnych spisov vyplýva, že poslanec František Bošňák zachránil asi dvetisíc Židov, Karol Klinovský šesťsto Židov, Karol Mederly „niekoľko stovák Židov“. Rovnako, i keď v menšom alebo neudanom počte, zachraňovali Židov aj poslanci Eugen Filkorn, Ján Hollý, Karol Körper, Belo Kováč, Ján Pöstényi, Andrej Tomko, Jozef Vaňo, Vojtech Tvrдый, Pavol Čarnogurský, Ján Mora, Rudolf Čavojský a ďalší. Toto všetko je dokumentárne zaznamenané v archívnych fondoch.⁵⁰ Aj keď vo viacerých prípadoch môže ísť o zveličený počet zachránených, skutočnosť, že aktívnym príspevom slovenských vládnych činiteľov tisíce židovských občanov uniklo deportáciám a prežilo vojnu, je nepopierateľná.

A koľko je takých anonymných jednotlivcov i verejných činiteľov, ktorým ani Národný súd, ani súčasná historiografia nepriznáva nepopierateľné zásluhy na zmiernenie utrpenia, ktoré postihlo Židov počas druhej svetovej vojny!

Vari najtragickejší je prípad prezidenta Dr. J. Tisu, ktorému sa ešte stále pripisujú zločiny, aké nespáchal, a nepriznáva sa mu, že v tejto ťažkej situácii mnoho dobrého urobil a mnohému

⁴⁹ SNA, NS, kart. 38, Tn ľud 72/45.

⁵⁰ SNA, Obžalobné spisy a rozsudky Národného súdu, kart. 432 – 442.

zlému zabránil. Je známe, že ako znak svojho nesúhlasu s protižidovskými opatreniami prejavil ochotu vzdať sa prezidentského úradu. Židovskí rabíni však išli za biskupom Kmeťkom, ktorý bol Tisovým cirkevným nadriadeným a žiadali ho, aby prehovoril Tisu, aby ostal na svojom poste, pretože, keď odstúpi, na jeho miesto, príde niekto druhý a ich postavenie sa iba zhorší. Arcibiskup Kmeťko vydal o tom svedectvo pred Národným súdom 6. januára 1947 a očitý svedok tohto stretnutia Msgr. Andrej Patka vydal pred dvoma hodnovernými svedkami toto vyhlásenie:

„Dosvedčujem, že vo funkcii notára Biskupského úradu v Nitre bol som prítomný pri rozhovore pána arcibiskupa Dr. Karola Kmeťku v Nitre na Hrade s dvomi židovskými rabínmi, keď prosili o dve veci:

- aby sa pán arcibiskup ujal Židov, hlavne aby dostávali výnimky od pána prezidenta Dr. Jozefa Tisu;
- aby slovenskí biskupi vplývali na pána prezidenta Dr. Jozefa Tisu, aby sa nezriekol svojej funkcie, lebo kým je on prezidentom, vedia, že budú chránení.

Pán arcibiskup povedal, že urobí všetko, čo bude v jeho moci. Potom pán arcibiskup povedal rabínom do očí: „My urobíme všetko, čo budeme môcť, hoci vieme, že keď prídete k moci, budete prví, čo nás budete prenasledovať (alebo podobný výraz).“⁵¹ Dôvody, prečo sa Dr. Tiso nevzdal prezidentského úradu, sú zložité a výzva rabínov je len jedným z nich. Zostal v úrade a jedným z príkladov jeho viditeľnej a osožnej pomoci boli prezidentské výnimky, ktoré poskytoval. Či už ich bolo tisíc, ako píše nemecký vyslanec, alebo až pätnásťtisíc, ako uvádzajú ľudia z prezidentovho okolia (Dr. Karol Murín, Dr. Gejza Medrický a iní), je druhoradé. Hodnota ľudského života je taká vysoká, že si zaslúži uznanie, aj vtedy, keby bol zachránil život čo len jedného človeka. Je smutné a nespravodlivé, keď sa mu to nepriznáva, ale pripisujú sa mu skutky, ktoré nevykonal, a vy-

⁵¹ *Biskupský úrad, Nitra, č. 488/1992.*

čítajú zločiny, ktorým nemohol zabrániť. Bol človekom súciteľného srdca a bolo mu cudzie niekomu úmyselne škodiť. Nebol zlým človekom, lebo zlý je ten, kto chce a úmyselne koná zlo, a nie ten, kto nemôže zlu zabrániť. Muselo ho iste bolieť, keď ani jeden z tých, ktorým zachránil život, neprišiel pred Národný súd a nevydal svedectvo na jeho obranu.

* * *

Na nevďačnosť zachránených Židov veľmi trpké slová vyriekol Dr. Anton Vašek, prednosta XIV. oddelenia ministerstva vnútra, ktorý bol Národným súdom odsúdený na smrť a popravený 30. júla 1946. V záverečnej fáze svojho procesu predniesol svoju obhajobnú reč, v ktorej vyslovuje sklamanie nad postojom tých, ktorým kedysi pomáhal a od ktorých očakával slová na jeho obranu, ale keď prišlo „na lámanie chleba“, oni svedčili proti nemu:

„Hlavný rabín Frieder je už nebohý. On chodil ku mne takmer denne. Mal svoje auto a chodil autom. Do táborov mal voľný, nikým nekontrolovaný prístup. Chodil ku mne často i na byt. Bol to práve on, ktorý ma povzbudzoval k tomu, aby som do židovskej otázky zasahoval i publikačne. Boli to práve jeho články, ktoré boli uverejňované pod mojím menom. Niektoré boli také ostré, že som ich odmietol a neuvverejnil.

Vedel som, prečo to robia. Záležalo im na tom, ako som to už uviedol pri mojich vyšetrovaniach, aby som mal u Nemcov „autoritu“, meno, aby som im mohol pomáhať, stáť za nimi a robiť zásahy a rozhodnutia, ktoré by ďalšie deportácie znemožnili.

Ale dnes títo moji svedkovia prešli na stranu obžaloby!

V novembri 1945 som dostal od rabína Friedmana list... V tomto liste ma ubezpečuje o našom priateľstve, o veľkej ochoťte, až bude treba, že všetko vysvetlí, že všetko uvedie na pravú mieru. List som dostal bez toho, že by som ho bol azda o niečo prosil alebo žiadal o nejakú intervenciu.

Tak isto Dr. Tibor Kovács, ktorému som po povstaní, v čase okupácie, zariadil, aby ho môj priateľ odviezol do bezpečia, do bunkra, a aby som mal s ním stály styk. Veril som, že ak by

k niečomu došlo, on bude mojím korunným svedkom, ktorý dokáže, ako sa veci okolo deportácií vyvíjali. On videl všetky rozkazy a všetky dokumenty.

Dr. Kovács bol v bunkri ešte i s ďalšími osobami a ja som za nimi prišiel z Bratislavy. Posledné dva dni pred príchodom frontu sme strávili spolu s Dr. Kováčsom a týmito ľuďmi pod zemou, v bunkri. Uvádzam to, ako charakteristiku pomeru, ktorý bol medzi mnou, Dr. Tiborom Kováčsom a Arminom Friederom.

V apríli (1946) sa Armin Frieder zišiel s mojou sestrou Margitou a povedal jej: „Bol som v Londýne a hovoril som aj o veci pána brata. Jeho vec stojí dobre. My vieme, ako sa choval a čo urobil v prospech nás. Veľmi srdečne ho pozdravujem!“ Sestra mi povedala, že to „veľmi srdečne ho pozdravujem!“ prízvukoval aspoň štyri razy.

Keď som prišiel k vyšetrojúcemu sudcovi, ktorý mi prečítal zápisnicu, nie celú, ale iba úryvky, a keď som videl, ako sa zachoval Dr. Tibor Kovács a hlavný rabín Frieder, ale i ostatní svedkovia, ktorí tu boli vypočutí, vtedy som videl, že proti mne tu nastúpili sily, ktoré spôsobili, že títo svedkovia prešli na stranu žaloby a obvinili ma tak ťažko a tak hrozne, že sa vo mne niečo zlomilo.

Armin Frieder zomrel dva dni pred mojím pojednávaním. Inžinier Steiner a ďalší, ktorých som tu nespoznával, mi pred hlavným súdnym tribunálom vrazili dýku do chrbta...”

* * *

Po prechode frontu a ešte viac po skončení vojny (v máji 1945) Židia vychádzali z úkrytov, vracali sa z koncentračných táborov alebo prichádzali z emigrácie v zátylí Červenej armády. Profesor teologickej fakulty Štefan Zlatoš spomína, že keď vítal návrat svojho priateľa a vyslovil ľútosť, že vojnovú tragédiu prežilo len tak málo jeho súkmeňovcov, dostal odpoveď: „Málo, ale na pomstu dosť!“

V novom štátnom zriadení, ktoré vznikalo pod kontrolou sovietskej armády, vedúce postavenie mali komunisti. Oby-

vateľstvu i zahraničnej verejnosti neuniklo, že medzi nimi boli významne zastúpení Židia. Nebolo to len u nás, ale ešte výraznejšie v susedných štátoch. V Rumunsku – ako píše hlavný rumunský rabín Alexander Safran v diele *Resisting the Storm* – Moskva zaviedla totálnu kontrolu štátnej správy pomocou tisícsto komunistov dosadených do špičkových pozícií. Z nich deväťsto bolo židovského pôvodu. V Maďarsku – ako píše John Gunther v knihe *Behind Europe's Curtain* – kľúčové pozície obsadila klika M. Rákosiho, v ktorej jediným nežidom bol L. Rajk. Podobne to bolo aj v Poľsku.

Židia na Slovensku sa po skončení vojny zorganizovali do troch zoskupení: Združenie fašistickým režimom rasovo prenasledovaných, Zväz židovských náboženských obcí na Slovensku (*Ješurun*) a Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných náboženských obcí na Slovensku. Prvá organizácia mala politicko-ideologický charakter, ďalšie dve boli organizované na náboženskom podklade. Vzájomne sa neznášali ani jednomyselne nevystupovali, a preto Zbor povereníkov v auguste posledné dve organizácie zrušil a zriadil Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku.⁵² Hneď po prechode frontu Židia prejavili žiadosť hrať priamu a aktívnu účasť v slovenskom verejnom živote. Chceli mať osobitné zastúpenie v Národnom fronte a neskôr aj v SNR, ako to vyjadrili v niekoľkých listoch adresovaných vtedajším slovenským vládnyim orgánom.⁵³

Zapojili sa, ale, bohužiaľ, toto ich „aktívne zapojenie“ do verejného života bolo veľmi jednostranné. Keď sa politický život na povojnovom Slovensku začal organizovať v podobe dvoch politických strán – Demokratická strana (DS, občiansky blok) a Komunistická strana Slovenska (KSS, marxisticko-socialistický blok), Židia sa takmer bez výnimky zapojili do spolupráce s komunistami. Izraelský historik Yeshayahu Jelinek má pre tento nezvyklý zjav takéto vysvetlenie: „Pre Židov, ktorí (po r. 1945) stáli pred výberom medzi Komunistickou stranou Slo-

⁵² SNA, ÚP SNR, L-70. kart. 83.

⁵³ SNA, ÚP SNR, kart. 1.

venska a Demokratickou stranou, komunisti sa zdali menším zlom. Demokrati, ktorí tak radi opakovali frázu o potrebe zachovania slovenských kresťanských tradícií, nevyhovovali precitlivenému zmýšľaniu Židov. Demokrati mali poveseť obrancov ľudáctva a dokonca aj propagátorov antisemitizmu.“⁵⁴ V týchto vetách sú zhrnuté tradičné predsudky Židov a ich antagonizmus voči Slovákom a ich národným snahám. Človek si kladie otázku: keď KSS bola pre nich menším zlom, DS konzekventne bola väčším zlom, aké Slovensko by im potom bolo vyhovovalo? Vari Slovensko spred roku 1918?

Slovákovi neunikla nezvyčajne zjavná príchylnosť Židov ku komunistickej ideológii, ich početná prítomnosť v Komunistickej strane, často vo vedúcich a vplyvných pozíciách. (Generálnym tajomníkom KSS bol spočiatku Edo Frisch, pravou rukou Viliama Širokého bol Fritz Biheller atď.) V bezpečnostných orgánoch mali takmer výlučné zastúpenie a boli nástrojom komunistického teroru od roku 1945 až po krvavé päťdesiate roky, keď ich zomleli mlyny, ktoré sami roztáčali. Koncom roka 1953 prebiehal proces so „skupinou nepriateľov v bezpečnosti“ a mená obžalovaných zreteľne prezrádzali o koho išlo. (Teodor Baláž a jeho spoločníci: Oskár Weiss-Valášek, Matej Bumfeld-Bel, Viktor Sedmík, Šimon Porges-Čermák, Rudolf Viktorin, Juraj Glaser, Mikuláš Stern-Horský...)

Rady komunistov početne posilňovali nielen domáci Židia, ale aj Židia-prisťahovalci. V *Národných novinách* (č. 106, z 23. mája 1946) čítame:

„Po pripojení Podkarpatskej Rusi k ZSSR stovky Židov opustili toto územie. Väčšina z nich prišla do ČSR a tu zakotvila pomocou svojich súkmeňovcov. Politicky skoro všetci stali sa horlivými prívržencami KSS alebo KSČ. Občan s normálnym rozumom nevie si vysvetliť túto nedôslednosť. Niektorí opustili územie, lebo mu „nesedí“ komunistický poriadok, ale to mu

⁵⁴ Y. JELINEK: *Lust for Power, Nationalism, Slovakia and the Communists 1918 – 1948*. New York 1983, s. 110.

nebráni, aby inde, kde tento poriadok nie je, sám sa stal hlásateľom takéhoto poriadku.

* * *

V roku 1945 mali Židia, postihnutí tragédiou a poučení skúsenosťami predchádzajúcich šiestich rokov, jedinečnú príležitosť začať písať novú kapitolu slovensko-židovských vzťahov. Ich utrpenie im získalo súcit a sympatie pospolitého ľudu, mali priaznivcov a spojencov vo všetkých vedúcich politických predstaviteľoch Slovenska a záležalo už len na ich postoji k svojim slovenským spoluobčanom. Toto nebol čas na pomstu. Starý zákon, ktorý je rovnako záväzný pre kresťanov i židov, jednoznačne upozorňuje, že jediným vykonávateľom pomsty je Boh: „*Moja bude pomsta a odvetá*“ (Dt 32, 35). No nijaká viditeľná zmena v postoji Židov k domácejmu ľudu, hodná zmienky, nenastala. Dejinná príležitosť bola navždy stratená.

Hneď vo svojich prvých verejných vystúpeniach sa Židia vehementne domáhali reštitúcie svojich majetkov a postavenia, aké mali pred rokom 1938. A okrem toho na základe zásluh, ktoré si prenasledovaním a utrpením vyslúžili, si robili nároky na osobitné výhody a privilégia. V podstate to boli legitímne a pochopiteľné požiadavky, na ktoré mali plný nárok. Ale pri ich vymáhaní by sa bolo žiadalo brať ohľad na veľké sociálne a politické zmeny, ktoré sa medzitým u nás odohrali. Za predchádzajúcich šesť rokov aj Slováci mnoho vytrpeli, veľa prežili a skúsili. Politicky dozreli a obdobie štátnej samostatnosti posilnilo ich povedomie a sebavedomie. K takto preporodenému ľudu sa nedalo pristupovať s úmyslom pomsty a odplaty, s výhražnou naliehavosťou úplnej a okamžitej majetkovej reštitúcie a s necitlivosťou k nacionálnym a sociálnym náladám, ktorými v tom čase Slovensko prechádzalo.

Hysterická kampaň proti maďarskej a nemeckej národnostnej menšine, ktorá bola súčasťou vládneho vyhlásenia v Košiciach, nemohla sa nedotknúť Židov, z ktorých väčšina bola jazykovo i kultúrne maďarská alebo nemecká. Kampaň proti veľkostatkárom, bankárom, fabrikantom a iným vykorisťovateľom

proletariátu nemohla robiť rozdiel medzi veľkými majetkami, ktoré patrili Nemcom, Maďarom, kolaborantom, alebo aj bohatým slovenským kresťanom, a veľkostatkami a veľkopodnikmi židovskými.

Prvé dokumentárne záznamy v archívoch Slovenskej národnej rady (SNR) z r. 1945 nasvedčujú, že Židia vystúpili so svojimi požiadavkami veľmi razantne a nástojčivo. Len čo v Košiciach obnovila svoju činnosť SNR a začali pôsobiť niektoré povereníctva, už aj klopali na dvere židovskí uchádzači a – odvolávajúc sa na nariadenie SNR č. 1/1944 Sb. n. SNR (ktorým sa rušia všetky zákony a nariadenia slovenskej vlády z rokov 1938 – 1944, okrem tých, čo „neodporujú duchu republikánsko-demokratickému“) – uchádzali sa o vedúce miesta v slovenskej štátnej správe.

Noví mocipáni Slovenska mali niekoľko dôvodov stavať sa k týmto požiadavkám opatrne. Netrvalo dlho a našlo sa šalamúnske riešenie. Dňa 21. februára 1945 posielal Sekretariát SNR obežník na všetky povereníctva s úpravou, že „zásadne môžu byť prijatí do štátnych služieb len tí Židia, ktorí sa do r. 1938 hlásili k národnosti slovenskej alebo českej“.⁵⁵ Tento dômyselný predpis hneď diskvalifikoval 68 percent Židov na území Slovenskej republiky a 98 percent Židov v Košiciach a na území, ktoré v rokoch 1938 – 1945 bolo pod maďarskou okupáciou.

Žiadosť o zastúpenie v Národnom fronte opakoval Zväz židovských náboženských obcí na Slovensku (*Ješurun*), ktorý 17. mája 1945 adresoval Povereníctvu školstva (do ktorého kompetencie patrili kultové záležitosti) list. Oznamuje v ňom, že „židovstvo nechce sa politicky izolovať, ale hodlá sa včleniť do jednotného národného frontu... Slovenské židovstvo pokladá za svoju najvyššiu povinnosť aktívne sa zapojiť do budovateľskej práce a do výstavby novej Česko-slovenskej republiky“.⁵⁶

Po prechode frontu mala Slovenská národná rada iné starosti než riešiť reštitučné nároky Židov. Mnohí Židia to však neve-

⁵⁵ SNA, ÚP SNR, kart. 254a.

⁵⁶ SNA, ÚP SNR, kart. 1.

deli alebo nechceli pochopiť a často konali z vlastnej iniciatívy, pričom ich postup neraz prekročoval hranice legality a pohoršoval jednoduchých občanov i zodpovedných vládnych činiteľov. Poverenictvo priemyslu, živností a zásobovania poslalo 27. februára 1945 sekretariátu SNR znepokojujúce hlásenie, v ktorom stálo: „Do mesta (Košíc) sa vracajú obyvatelia, väčšinou Židia z Košíc a okolia, voľne si okupujú byty podľa ich ľubovôle, prenášajú si nábytky z jedného bytu do druhého, ba bol hlásený prípad, že jedna rodina mala až tri klavíry. Títo okupujú byty výlučne v strede mesta, v najmodernejších domoch, a keď sa nezjedná náprava, o pár dní budú všetky komfortné byty takýmito prichádzacími obsadené“.⁵⁷

Aj v neskorších týždňoch prichádzali na SNR sťažnosti a ponosy na správanie Židov. Väčšina z nich bola anonymná a hádzala sa do koša, ale viaceré sa zachovali v archívoch predsedníctva SNR. V jednom takom liste istý „roduverný Slováč“ píše: „Tiež sa mi nepáči, keď Židia ako naši spoluobčania nechcú sa polepšiť a robia už teraz špinavé kšefty. Vojdú do bytov našich spoluobčanov a odnášajú odtiaľ všetko, čo je cenné, a vyhadzujú odtiaľ tam bývajúcich kresťanov, aj keď nikdy im to nepatrilo. Smutné by bolo, keby zas dostali do rúk všetok obchod a priemysel.“⁵⁸

Židia však videli situáciu ináč, ako to vyplýva z memoranda, ktoré 10. júla 1945 poslali tri židovské organizácie prezidentovi Benešovi, všetkým ministrom, povereníkom, členom SNR, politickým stranám a odborovým organizáciám. V tomto *Pamätnom spise* vyjadrujú svoje stanovisko k nedostatočnej pozornosti vládnych orgánov k ich situácii. Vyslovujú znepokojenie nad tým, že zrovnoprávnenie Židov nariadením SNR č. 1/1944 bolo iba vyjadrením dobrej vôle, ale praktické „vykonávanie dobrej vôle“ sa nijako neprejavuje.

Pamätný spis poukazuje na také znepokojujúce skutočnosti, ako napríklad to, že „Židia vrátivší sa z koncentrákov musia

⁵⁷ SNA, ÚP SNR, kart. 254.

⁵⁸ SNA, ÚP SNR, kart. 255.

bez odpočinku pracovať na rozličných prácach nariadených Národným výborom v Šuranoch (čiže ako trestanci); na viacerých miestach sa im odopierajú rôzne zákonné práva s odôvodnením, že sú pôvodom Židia (Bánovce, Topoľčany, Prievidza atď.); v Topoľčanoch sa ako takí vyhodili z autobusu v prítomnosti strážnika; robia sa proti ním antisemitské plagáty letáky a nápisy (Banská Bystrica, Nové Mesto nad Váhom atď.), v rôznych novinách sa objavujú proti nim rôzne články (*Tatran* a posledne i *Čas*); mnohé národné výbory nevydávajú Židom svedectvo o národnej spoľahlivosti – ani tým, ktorí sa vždy hlásili k národnosti slovenskej (Senica, Liptovský Sv. Mikuláš); v Žiline sa práve pripravuje prípad podobný rituálnej vražde...; niekoľkí pôvodní židovskí majitelia podnikov sa pod rozličnými zámienkami zatvárajú (Bánovce, Bratislava), kým arizátor-kolaborant je na voľnej nohe (napr. Dr. Slugeň, Bánovce); niekde sa Žid zavrie a spolu s kolaborantmi a fašistami sedí bez výsluchu a nemôže sa dozvedieť, z akého dôvodu; niektorí reprezentanti úradu alebo strany hlásajú, že protižidovská politika je diktovaná vôľou ľudu a niektorí, že na to dostali pokyny zhora (predseda Repka, Bánovce, verejná prednáška Joža Zvonára-Tieňa v Piešťanoch); Židia vrátiť sa z koncentrákov väčšinou nedostávajú byty, hoci majú na ne, čo repatrianti, prednostný nárok; židovskí repatrianti nedostávajú na mnohých miestach vidieka prídely zo zásielok UNRRA, hoci im podľa smerníc prislúchajú, dokonca v prednosti (Krupina, Komárno, Východ) atď.⁵⁹ Pamätný spis veľmi tvrdo vystupuje proti arizátorom: „I ten tzv. dobrý arizátor, i ten, ktorý už zaplatil prevodnú hodnotu, plne zodpovedá. Nikto ho totiž k arizácii nedonucoval, arizoval z vlastnej vôle... Zásadne niet dobrého arizátora, sú to zbohatlíci režimu a vojny... Sú síce aj takí arizátori, ktorí zachránili Židovi život, táto okolnosť však nezoslabuje ustálené pravidlo a nepatrí do tohto rámca. Záchrana života je isteže ten najšľachetnejší čin, nevideli sme ju však dosiaľ nikde ešte uzákonenú.“

⁵⁹ *Pamätný spis vo veci reštitúcie práv a majetku osôb považovaných za Židov podľa § 1 – 4 nar. č. 198/1941 Sl. z., s. 6-7. – SNA, PIO, kart. 33.*

V *Spise* sa ďalej nalieha „súrne vydať zákon o plnej a globálnej reštitúcii židovských práv a majetkov“. Podrobnosti tejto reštitúcie sa podrobne rozvádzajú v 22 bodoch, kde sa žiada vrátiť nielen domy a budovy, pôdohospodársky, lesný, podnikový a hnuiteľný majetok, ale aj „započítať (študentom a vysokoškólakom) zameškaný čas do štúdia... udeliť beztrestnosť za činy slúživšie na odvrátenie následkov prezekúcie..., vyhlásiť arizátorov za zlomyseľných podľa platných súkromno-právnych pravidiel..., považovať prezekvovaných za štátne a politicky spoľahlivých“.

A na záver sa opäť nastoľuje požiadavka: „Konečne úctivo prosíme o zastúpenie v Slovenskej národnej rade, aby sme pred ňou priamo a verejne mohli hájiť svoje oprávnené stanovisko a na mieste čeliť príkorm.“

Predsedníctvo SNR sa obsahom tohto memoranda zaoberalo 30. júla a opäť 21. augusta 1945. Najviac pozornosti sa venovalo žiadostiam Židov o zastúpenie v Národnom fronte, v Dočasnóm národnom zhromaždení a v Slovenskej národnej rade. Rozhodlo sa žiadosť zamietnuť a svoj postoj odôvodňovalo takto: „Predsedníctvo SNR... rozhodne zamieta účasť a zastúpenie niektorej zložky národa ako exkluzívnej náboženskej alebo rasovej skupiny, pretože utváranie podobných skupín je v rozpore so základnými princípmi, ktoré predsedníctvo a SNR sleduje.“⁶⁰

* * *

Na povojnovom Slovensku boli dva zdroje nespokojnosti, ktoré viedli na niektorých miestach k výbuchom protižidovských demonštrácií: 1. zásobovacie a bytové uprednostňovanie Židov; 2. obsadzovanie národných správcovstiev a vedúcich úradníckych miest v štátnej a verejnej správe, hlavne však v bezpečnostných orgánoch, Židmi.

Jednoduchému slovenskému občanovi bolo ťažké pochopiť, že zásobovanie potravinami a článkami dennej spotreby bolo

⁶⁰ SNA, ÚP SNR, kart. 1.

po vojne oveľa horšie než počas vojny. Verejné sklady i súkromné zásoby, ktoré sme mali, boli počas prechodu frontu a po ňom zničené, skonfiškované na potreby bojujúcich armád a čo ešte ostalo, to rýchlo vykúpili všelijakí priekupníci-špekulanti alebo vyhladované obyvateľstvo z českých krajín. Nový ľudovodemokratický režim zaviedol síce lístkový prídellový systém, ale to nepomohlo, pretože aj keď lístky boli, prídellov často vôbec nebolo. Na zasadnutí SNR 13. septembra 1945 poslanec Žiak vykresľoval krízovú situáciu takto: „V novomestskom okrese prídell múky na august dostali sme začiatkom septembra... Do Baťovej predajne v Novom Meste nad Váhom sme nedostali žiadny hotový tovar... Mlieka niet; nie sme v stave zaokryť ani len minimálnu požiadavku mlieka deťom: tri decilitre, čo je ozaj minimum... Zásobovanie soľou je nedostatočné.“⁶¹ Za takýchto okolností kvitol čierny obchod („šmelina“), kde sa dalo kúpiť skoro všetko, ale za prehnané ceny. Mnohí novovymenovaní činitelia zásobovacieho systému nevedeli odolať pokušeniu rýchlo zbohatnúť, a tak sa stávalo, že zásoby určené pre ľud sa dostávali do rúk špekulantov a individuí spojených s čiernym obchodom. Medzi polapenými previnilcami bolo mnoho cudzích neslovenských mien a ľud vo svojich predstavách ich spájal so Židmi. (Napríklad zašantročenie zásob v Roľníckom skladištnom družstve v Trnave, kde sa záhadne stratili zásoby v hodnote dvadsať miliónov korún. Sprenevery sa dopustili národní správcovia s menami Fischer a Schwarz).⁶² Iný prípad sa spomína v správe Oblastného veliteľstva SNB v Nitre: „Koncom mesiaca júna t. r. (t. j. 1945) zaistil strážmajster Eugen Ján Forin zo stanice NB Nitra u dvoch neznámych Židov dva ručné kufre slovenských a maďarských bankoviek vyššej hodnoty, ktoré strážm. Forin len zbežne odhadol na desať až dvanásť miliónov korún. Keďže sa toto stalo počas vykonávania razie za podpory členov tunajšieho NKVD, peňazí sa zmocnili príslušníci Červej armády, ktorí ich – spolu s neznámymi Židmi – odovzdali

⁶¹ SNA, ÚP SNR, L-5, kart. 9.

⁶² SNA, ÚP SNR, kart. 977.

na svoje veliteľstvo, a preto sa ani nezistilo, koľko tých peňazí v skutočnosti bolo, a tiež nie, kto boli tí neznámi dvaja Židia.“

V lete 1945 sa v obchodoch začali objavovať dodávky potravín a tovarov pomocnej organizácie Spojených národov UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Association*). Táto organizácia pripojila k svojmu dobročinnému gestu podmienku, aby Židia – ako najviac prenasledované, vyhladované a poškodené obeť vojny – dostávali prednostné prídely a nadprídely, t. j. viac ako ostatné obyvateľstvo. Okrem tohto uprednostnenia Židia dostávali pravidelné mesačné prídely od *Repatriáčného úradu* a dodávky od židovskej pomocnej organizácie *Joint*. Tak sa stávalo, že kým jednoduchí ľudia trpeli nedostatkom, Židia mali prebytok. Ako na to poukazujú početné hlásenia staníc Národnej bezpečnosti, u mnohých to vyvolávalo nespokojnosť a hnev. Mjr. Viktorin z Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti referoval na zasadaní Predsedníctva SNR 26. septembra 1945 takto:

„Dávame si predkladať situačné správy každých štrnásť dní... Stanice SNB hlásia, že Židia dostávajú nadprídely z UNRRA a okrem toho ešte zvláštne prídely. Toto poburuje náš ľud, že Židia dostávajú viac ako oni. Menovite v okresoch, kde je zásobovanie nedostatočné a Židia tam dostávajú zásobovanie až nadpriemerné. Toto zapríčiňuje zväčša to, že naše obyvateľstvo je nespokojné, vyčíta to Židom aj preto, že – nie je to síce dokázané, ale všetko svedčí o tom – Židia s týmito predmetmi kšeftujú. To sa dá ťažko dokázať, Židia to neprezočia, ale všetko svedčí, že niektorí činitelia UNRRA cestou jednotlivých Židov predávajú na čierne predmety UNRRA.“

Takéto správy, že Židia s prídelmi kšeftujú, máme aj zo Žiliny, z Považskej Bystrice, Trenčína a iných miest. Ďalej je veľká sťažnosť na to, že Židia majú svojich zástupcov v OBZ, v armáde a z armádnych prídely berú menovite mäso, ktoré dámy dôstojníkov, menovite židovských, potom načierno predávajú. Toto bolo zistené aj v Topoľčanoch, ale aj v Trenčíne a Piešťanoch. Je fakt, že Židia s týmito vecami kupčia, naše obyvateľstvo to vidí a je nespokojné. Napríklad, v Topoľčanoch, kde dva

mesiace nedostali prídela mäsa a na druhej strane Židia mäso majú. Bol vydaný zákaz kupčiť s hydinou, ale Židia ju majú. Toto všetko sa vidí a zapríčiňuje nespokojnosť našich ľudí. V dôsledku toho stačí jeden malý incident, nezodpovedná správa a ľud siaha k vlastným prostriedkom, ktorými chce zjednať nápravu.“⁶³ V dôvernom prípise č. 67 dôv./1945, ktorý 6. augusta 1945 poslalo Oblastné veliteľstvo NB v Nitre Prezídium povereníctva SNR pre veci vnútorné, sa hovorí:

„Oznamujem, že v poslednom čase je pozorovaná takmer na celom území Slovenska protižidovská nálada vo všetkých vrstvách obyvateľstva. Obyvateľstvo sa v mnohých prípadoch oprávnenne pohoršuje nad počínaním obyvateľstva židovského vierovyznania, ktoré sa podľa všeobecného pozorovania neriaďi podľa zásad ľudovej demokracie, ale podľa osobitného sebecko-prospechárskeho spôsobu. Aby mohol byť o pomeroch utvorený jasný obraz, uvediem niektoré konkrétne prípady.

Len čo boli oslobodené jednotlivé kraje od nemeckých okupantov, začali sa osoby židovského vierovyznania hromadne vracáť z bunkrov a koncentračných táborov. Ich prvou vecou bolo, že sa bez povolenia a súhlasu kompetentných orgánov natískali do podnikov a obchodov, hoci mali vedomosť o tom, že židovská otázka bude osobitne riešená Slovenskou národnou radou. Keď im úrady ihneď vo všetkom nevyhádzali v ústrety, cítili sa veľmi urazení, vyhrážali sa každému ich vplyvom, terorizovali pospolitý ľud, obťažovali úrady domáhajúc sa všetlíjakých nemožností a rôzne iné a iné. Len jedného sa nechopili, a to práce budovateľskej, ktorej bolo a ešte i dnes je nadostač.

Nepekne, ba hanobne sa zachovali aj voči takým jednotlivcom, ktorí ich priamo zachránili pred deportovaním a azda i pred istou smrťou...”

Potom nasleduje podrobný opis prípadu nitrianskeho veľkopodnikateľa Armina Ziltza voči Pavle Račekovej, ktorá mu zachránila podnik i život a ktorej „po arizácii zostali len spomienky a trpké slzy v očiach“.

⁶³ SNA, ÚP SNR, kart. 2.

A prípis pokračuje: „Takýchto a podobných prípadov je veľmi mnoho a potom nie je div, keď obyvateľstvo zazerá na židovstvo ako na nepriateľov a vykorisťovateľov ostatných spoluobčanov.

Pritom všetkom nezabudli ani na svoje staré zvyky. Či už doma, alebo na verejnosti po slovensky neprehovoria a len *mondokujú* alebo *šprechujú*, akoby boli v Maďarsku alebo Nemecku.

Ako už bolo vpredu spomínané, verejných odpratovacích prác sa dosiaľ ani jeden z nich nezúčastnil. Vyhľadávajú len samé obchody, i keď čierne, na tom im vôbec nezáleží, alebo sa vtierajú a domáhajú správcovstiev a iných podobných služieb, len aby nemuseli pracovať spôsobom, akým pracuje ostatný spoločný ľud.

Taktiež sa natlačili do politických strán. Ovšem aj na tomto poli sa domáhajú a vyhradzuju si všelijaké výhody, funkcie a prvenstvá...”

Aby sa predišlo výbuchom ľudového hnevu viacerí miestni funkcionári Národných výborov z vlastnej iniciatívy vylúčili Židov z prídeltov UNRRA, poukazujúc: „Vy dostávate prídely z troch zdrojov, odstavíme vás od jedného, aby sa našim ľuďom ušlo trošku viacej.“ Stalo sa to v Krompachoch, Zlatých Moravciach, Brehoch (okres Nová Baňa) a inde. Na prinavrátenom území južného Slovenska vylučovali Židov z prídeltov UNRRA s poukazom, že sa hlásili za Maďarov (Lučenec, Komárno).

Židia v tom videli ďalšiu diskrimináciu a reagovali veľmi rozhorčene. Robilo sa to aj tak, že sa pozývali na Slovensko zahraniční novinári pôsobiaci v Prahe alebo Budapešti a tým sa situácia predstavovala a vysvetľovala tendenčne. Tí potom uverejňovali v západnej tlači senzačne podfarbené správy o pomeroch na Slovensku. Napríklad správa novinára J. G. Harrisona v denníku *Christian Science Monitor* s nadpisom *Jew Baiting Unchequed in Slovakia* (Nehatené dráždenie Židov na Slovensku), kde sa píše, vraj „na slovenskom vidieku sa na mnohých miestach žiadosti Židov o prídelt potravín z dodávok UNRRA odmietajú s výsmechom, hoci Židia predstavujú najbiednejšiu vrstvu obyvateľstva. Je mnoho prípadov, kde sa pred Židmi zavrú

dvere, keď sa uchádzajú o prídel šatstva zo skladov UNRRA; pritom sa však rozdeľuje šatstvo ľuďom, o ktorých sa vie, že majú dostatok látok a šatstva, ku ktorému prišli, keď sa likvidovali židovské domácnosti a obchody“.⁶⁴ Takýchto tendenčných správ bolo niekoľko a mali svoj účinok. Židia totiž protestovali nielen v Prahe a Bratislave, ale aj v Londýne a vo Washingtone. A tak generálny riaditeľ organizácie UNRRA sa obrátil na česko-slovenské vyslanectvo vo Washingtone, aby upozornilo vládu, že sa má postarať o energický zásah a okamžitú nápravu, lebo ináč ďalšie dodávky UNRRA budú zastavené. Súčasne prišiel do Bratislavy splnomocnenec UNRRA John Schott, ktorý v septembri 1945 vyhľadal predsedu SNR Jozefa Lettricha, aby osobne protestoval proti takýmto „diskriminačným prejavom antisemitizmu“ na Slovensku. Dr. Lettrich referoval o tejto návšteve na zasadnutí Predsedníctva SNR: „Kategoricky som to poprel, že by sa u nás takéto zjavy diali; poprel som, že by sa praktizovala vyživovacia a zásobovacia politika ináč pre Židov ako pre Nežidov, že podľa nášho názoru nemajú Židia podklad k sťažnostiam, že tieto správy sú tendenčné.“⁶⁵ V podobnom zmysle odpovedal Dr. Lettrich aj na sťažnosti trojčlennej židovskej delegácie (Dr. Winterstein, Dr. Vážny-Wasservogel a nemenovaný rabín), ktorá prišla v októbri 1945 protestovať v súvislosti s výbuchom protižidovskej demonštrácie v Topoľčanoch 24. a 25. septembra 1945, o ktorej viac povieme ďalej. Dr. Lettrich nebol ochotný vidieť situáciu tak, ako ju vykresľovala židovská delegácia. Osobitne ho znepokojovalo, že napriek úprimnej snahe SNR vychádzať židovským žiadostiam v ústrety, židovská obec rozpútala v zahraničí proti slovenským vládnym orgánom a proti nemu osobne nepriateľskú kampaň. Upozornil delegátov: „My konáme všetko, aby sa u nás nevyskytli nijaké také diskriminácie proti Židom, ale na druhej strane, čo je najväčšie, musíme od nich žiadať, aby Židia pomáhali tú propagandu a tie správy, ktoré sa šíria v zahraničí, zamedzovať. Lebo

⁶⁴ SNA, ÚP SNR, kart. 2.

⁶⁵ SNA, ÚP SNR, kart. 2.

ak by to znamenalo pre republiku alebo pre Slovensko akúkoľvek ujmu, ktorá by vznikla, oni budú zodpovední a potom nie je v našej moci, aby sme zarazili protižidovskú reakciu.“

O ďalšom priebehu tejto konfrontácie Dr. Lettrich informoval: „Žiadal som ich (t. j. židovskú delegáciu), aby vo vlastnom záujme urobili všetko, čo je v ich moci, aby táto (t. j. zahraničná protislovenská) kampaň prestala. Keby (ako výsledok tejto kampane) dodávky UNRRA boli zastavené a u nás by sa ľud o tom dozvedel, nemôžeme zamedziť pohromu. Ďalej som im povedal, že nechápem, ako je možné, že tých dvadsaťtisíc Židov na Slovensku môže byť takým obrovským problémom, keď na druhej strane ľudia poukazujú na to, že lekári špecialisti sú sami Židia, že celá OBZ v armáde je obsadená Židmi, že tí politickí komisári či osvetoví dôstojníci sú sami Židia atď. Povedal som im, že nechcem tvrdiť, že by aj na našej strane neboli chyby, ale že ich budeme postupne odstraňovať a že to nie je taký jednoduchý problém. Tých dvadsaťtisíc ľudí musí byť trochu trpezlivých.“⁶⁶

Tých tendenčných a skreslených správ o postavení židovskej komunity na Slovensku sa v rokoch 1945 – 1947 objavovalo v západnej tlači nepríjemne mnoho. Slovenskí politici a verejní činitelia vyzývali predstaviteľov slovenských Židov, aby na tieto správy reagovali poukazmi na existujúcu skutočnosť. Urobil to – pokiaľ sa to dá zistiť – iba hlavný rabín Armin Frieder, ktorý „poslal telegramy príslušným činiteľom svetových organizácií židovstva o skutočnom stave“. Povereník školstva L. Novomeský mu ďakoval listom z 2. novembra 1945, kde mu píše: „S uznaním a uspokojením treba kvitovať, že spolu s nami považujete za dôležité vyvrátiť ničím nepodložené a tendenčné správy o postavení židovstva na Slovensku... (Náprava) sa rozhodne nedá dosiahnuť takým nehoráznym spôsobom, akým sa o to pokúšajú pôvodcovia falošných chýrov vo svete. A sme radi, že aj Vy toto uznávate a odmietnutím podobných výmyslov pomáhate konsolidovať mysle tak, aby v nich nebo-

⁶⁶ SNA, ÚP SNR, kart. 2.

lo miesta pre nenávisť alebo predpojatosť rasovú“.⁶⁷ Bohužiaľ, chvályhodný čin rabína Friedera neznamenal nijakú podstatnú zmenu postoja západnej tlače a tendenčné články sa objavovali aj potom.

* * *

V lete 1945 bolo na Slovensku viacero búrlivých prejavov protižidovských nálad, ktoré si často vyžadovali policajný, alebo aj vojenský zákrok. Vlna takýchto výtržností prebiehala hlavne na východnom Slovensku, ktoré bolo vojnovými udalosťami najviac postihnuté a kde bolo zásobovanie ubiedeného obyvateľstva najproblematickejšie. V archívoch povereníctva vnútra sú záznamy o neprístojnostiach a narušeníach verejného poriadku v Bardejove, Prešove, Levoči, Vranove, Košiciach, Medzilaborciach, Kamenici a inde. Slovenská národná rada ustanovila osobitnú komisiu na čele s podpredsedom SNR Ing. J. Stykom, aby zistila rozsah a pôvod týchto „demonštrácií“. Vo svojom referáte na zasadnutí Predsedníctva SNR 26. septembra 1945 J. Styk informoval: „Vo všetkých mestách, kde k demonštráciám došlo, zistil som sťažnosti proti privilegovanému zásobovaniu tzv. repatriantov, ktorí buď ako jednotlivci, alebo pre spoločné kuchyne okrem prídellov normálnych dostávali mimoriadne prídely, čo budilo rozhorčenie obyvateľstva. Nakoľko medzi repatriantmi je mnoho alebo snáď úplná väčšina Židov, využívané bolo týchto momentov súčasne k štvaniciam protižidovským.“⁶⁸

Na strednom a západnom Slovensku k protižidovským demonštráciám došlo vo Veľkých Ripňanoch (okres Nitra), v Trenčíne, Piešťanoch, Hlohovci, Trnave a inde.

Najznámejšia protižidovská akcia (ktorú viacerí slovenskí politici a publicisti označujú za *pogrom*) sa odohrala v Topoľčanoch 24. septembra 1945. Tejto udalosti sa patrí venovať viac pozornosti, pretože sa dostala na stránky svetovej tlače, urobila Slovensku veľmi zlú publicitu a spôsobila mnohé starosti

⁶⁷ SNA, PŠk, S/1945, kart. 1.

⁶⁸ SNA, PV-sekr., kart. 75.

aj vtedajším vládnyim kruhom. Jej škodlivé následky dosiahli svoj pohoršujúci vrchol v nedávnom televíznom „dokumentárnom“ filme (*Miluj bližneho svojho!* – odvysielané v televízii 24. mája 2004), kde autori predstavili udalosť v duchu súčasnej „politckej korektnosti“. Namiesto toho, aby si dali prácu s preštudovaním príslušných spisov povereníctva vnútra, zašli do archívov Národnej bezpečnosti, potom predstavili udalosti na pozadí vtedajšej situácie a zrekonštruovali ich tak, ako sa odohrali, oni sa vybrali do Izraela a tam mali rozhovory s osobami, ktorých pamäť po šesťdesiatich rokoch už hodne vybledla a ktorých rozprávanie bolo nevyhnutne podfarbené osobnými predsudkami.

V Topoľčanoch došlo k výbuchu ľudovej nespokojnosti, na ktorého korene poukazoval mjr. Viktorin vo svojom *exposé* na zasadaní Predsedníctva SNR 26. septembra 1945. Upozorňoval, že ľud je znepokojený, keď má dojem, že sa mu krivdí – a „v dôsledku toho stačí jeden malý incident, nezodpovedná správa a ľud siaha k vlastným prostriedkom, ktorými chce zjednať nápravu“.⁶⁹ Incidentom, ktorý podnietil „ľudové zjednanie nápravy“, bola falošná správa, ktorú – ako to hlásil orgán Štátnej bezpečnosti Ludo Vlčko, ktorý na rozkaz mjr. Viktorina vyšetroval udalosti v dňoch 29. – 30. septembra 1945 – „vykričali medzi dav... niektorí ľudia (t. č. sú už v zaisťovacom tábore v Ilave), že topoľčianski Židia idú do kláštora, aby vyhnali z neho kresťanské deti a mníšky a že tam dajú židovské deti a židovských učiteľov. K tomuto ešte dopomohlo aj to, že práve v ten deň tam išiel štepíť (očkovať) tamojšie deti židovský lekár z Topoľčian, Dr. Berger, na ktorého dav zakričal: ‚Vidíte, naše deti očkuje s jedom, aby ich zavraždil.‘ Keď rozzúrený dav uvidel skutočne Dr. Bergera, ako deti v kláštore očkuje, tak Dr. Bergera z kláštora vybrali a vonku pred kláštorem zbili“.⁷⁰

Stalo sa totiž – ako informoval L. Vlčko v inej správe –, že keď Dr. Berger v kláštorenej škole deti očkoval, „tak tam vrazili ženy

⁶⁹ SNA, ÚP SNR, kart. 2.

⁷⁰ SNA PV-prez. kart. 2.

a začali kričať, že deti štepí jedom, že ich tým len zabije. Samozrejme, keď tam bol taký veľký krik a chaos, maličké nevedomé deti sa naľakali a pri očkovaní zamdleli. A toto ženy použili ako zákernosť, že ich on (t. j. lekár Berger) usmrtil. Dr. Berger bol ťažko zranený pri demonštráciách a bol dopravený do nemocnice v Nitre. Ostatní Židia utrpeli zranenia ľahšieho rázu a boli dopravení do štátnej nemocnice v Topoľčanoch“.⁷¹

Podľa správ a hlásení na topoľčianskej demonštrácii sa zúčastnilo asi päťtisíc občanov a bolo pri nej zranených štyri-dsaťsedem Židov a u pätnástich z nich si zranenia vyžadovali nemocničné liečenie.⁷² Podľa hlásenia židovskej telegrafnej agentie „poranených bolo šesťdesiatosem Židov, z nich šesťnásť vážne.“⁷³ Miestna posádka NB v Topoľčanoch nebola v stave demonštrantov rozohnať a vládne kruhy museli poslať na pomoc armádu. To však situáciu ešte zhoršilo, pretože „rota vojska, ktorú posádkový veliteľ škpt. Malár vyslal, pridala sa na stranu demonštrantov. Bolo to práve vojsko (a teda nie topoľčianski miestni občania – FV), ktoré vniklo do židovských domov a bytov, ktoré Židov vyvliekalo na ulicu a týralo ich. Ulice boli plné krvi a stanica Okresného veliteľstva NB nemala možnosť ani zakročiť. Na stanici sami príslušníci NB museli ošetrovať ranených Židov, lebo dav nechcel pustiť tam árijských lekárov... Národná bezpečnosť na to, aby mohla chrániť tých Židov, čo sa utiekli do ochrany NB, musela sa zabarikádovať“.

Áno, v Topoľčanoch sa stali veci, za ktoré sa treba hanbiť a ktoré treba odsúdiť. Nebol to však prejav antisemitizmu a tým menej dôkaz protižidovského cítenia slovenského ľudu. Bol to výbuch ľudového hnevu nad skutočnými i domnelými chybami, ktorých rola v celej tejto smutnej afére sa úmyselne zatajuje. Odcitujem niekoľko viet z dlhého osemstránkového memoranda⁷⁴, ktoré vzniklo 25. septembra 1945. Autormi me-

⁷¹ Tamže.

⁷² SNA, ÚP SNR, kart. 2.

⁷³ SNA, PIO, kart. 33.

⁷⁴ SNA, PV-prez. kart 2,

moranda boli vedúci predstavitelia verejného a politického života v Topoľčanoch. Predložili ho majorovi Štátnej bezpečnosti Rudolfovi Viktorinovi, ktorý osobne prišiel do Topoľčian, aby sa zblízka oboznámil s prípadom a dal náležité poučenie miestnym bezpečnostným zložkám. V memorande sa hovorí:

„Na schôdzke konanej 25. septembra 1945 za účasti predstaviteľov verejného a politického života v Topoľčanoch sa zisťovali príčiny včerajšej demonštrácie a hľadali sa cesty, ako odstrániť príčiny zla, ktoré vyvolali tieto demonštrácie.

Po Vašom podnetnom rozboře situácie rozprúdila sa živá debata, ktorej výsledky dovoľujeme si Vám zhrnúť a zhodnotiť v tomto memorande.

Skutkom je, že včera rozzúrený dav, podnecovaný neznámymi ľuďmi, ktorí medzi demonštrantmi šíрили vymysleniny o údajných protikresťanských činoch našich občanov židovského náboženstva, napádal týchto občanov židovského vierovyznania a v niektorých prípadoch ich do krvi zbil.

Ako poznáme tunajšie pomery a zmýšľanie a city nášho ľudu, príčina tejto poľutovaniahodnej demonštrácie je nepochybne táto:

Predostierame, že si plne uvedomujeme, aké neblahé následky zahraničnopolitické takéto demonštrácie môžu znamenať, menovite u veľmocí, kde rozhlas a noviny, dva rozhodujúce faktory, sú silne v rukách židovských, t. j. v Anglicku a Amerike... Za týchto okolností vidíme jasne hrozný dosah toho, keby verejná mienka západných mocností (t. j. aj Francúzska) bola presvedčená, že u nás sa robia protižidovské, protirasové demonštrácie a prenasledovania.

Posudzujúc včerajšie demonštrácie z tohto hľadiska, cestu k odstráneniu ich príčin a tak k ich zamedzeniu vidíme v nasledovnom:

Je holou skutočnosťou, že zvlášť tu v okrese topoľčianskom bolo pred vojnou veľa Židov a v samotných Topoľčanoch bolo ich skoro štyritisíc, t. j. takmer polovica obyvateľstva...

Pri ich značnom počte nepocítovali potrebu styku, napríklad spoločenského alebo susedského a pod., ako tomu bolo

po iných mestách na Slovensku, kde ich bolo nepomerne menej a od nás sa úplne izolovali a žili len pre seba.

Hospodársky ovládali naši občania židovského náboženstva celý okres a zo stoviek obchodov a veľkoobchodov, ktoré tu v Topoľčanoch boli, mali skoro všetky oni v rukách. Fakt je, že naši židovskí spoluobčania ostatný ľud nemilosrdne hospodársky vykorisťovali a utlačovali a rozdielnosti sociálne boli tu u nás veľmi ostré. Na jednej strane skutočne veľkí boháči skoro napospol židovského náboženstva, na druhej strane zbedačný ľud, skutočný proletariát, takzvaní *šochári*, ako ich tu volajú. Ľud už vtedy videl, že všetko bohatstvo jeho hojného a požehnaného okresu je v rukách len jedinej určitej vrstvy, zatiaľ čo on nemá nič a túto skutočnosť ľud trpkou pociťoval...”

Potom nasleduje dlhý katalóg sťažností na správanie Židov po vojne, ktoré dráždilo a niekedy priam urážalo slovenských spoluobčanov.

V záverečnej časti memoranda jeho autori zdôrazňujú: „Je nám v živej pamäti, keď tu v Topoľčanoch rečnil p. predseda SNR Dr. J. Lettrich. Keď sa zmienil o tom, že s Nemcami a Maďarmi urobíme poriadok, ozvali sa mnohé výkriky, že aj so Židmi, že nič „nerobá“. Pán predseda správne na to odpovedal a hájil zásadu, že nepoznáme protirasových opatrení a že poznáme židov nie ako rasu alebo národnosť, ale ako náboženské vierovyznanie. S touto zásadou ako demokrati a menovite ako socialisti musíme súhlasiť a musíme ju prijať, dôstojne zastávať a uplatňovať. Je však v záujme našich spoluobčanov židovského náboženstva, aby túto zásadu demokracie a rovnosti ľudí bez ohľadu na rasu tiež prijímali a dôsledne sa podľa nej spravovali. To znamená, že aj oni v prvom rade musia opustiť princíp rasovej výlučnosti, ktorú nepochybne vo svojom každodennom konaní uplatňujú a dávajú najavo. Ďalej si musia uvedomiť, že ich jednostranné orientovanie na obchod a na vysoké slobodné povolania ľud dráždi, lebo ho utvrdzuje v presvedčení, že oni rasove cítia a ako rasa chcú žiť blahobytno na úkor ostatných svojich spoluobčanov. Je známe, že nedostatok a bieda vyvolávajú rozdráždenosť ľudu a kto si prečíta dejiny Francúzskej

revolúcie, presvedčí sa, že príčinou revolúcie bol hlad a nedostatok a to bolo aj signálom revolty parížskych žien, ktoré sa ozbrojené vybrali do Versailles a tam zajali kráľa.

Podobnosť v malom so včerajšími demonštráciami v Topoľčanoch je nápadná. Aj tu začali demonštráciu ženy a muži sa k nim pridali. Keď sa pri takomto duševnom stave ľudu hlása rovnosť a sloboda pre všetkých bez rozdielu rasy a náboženstva, a to práve v súvislosti s našimi spoluobčanmi židovského náboženstva, ktorí sa ako rasa cítia, uzatvárajú sa vedome do rasovej výlučnosti, stáva sa ľud pri svojej biede zúrivým a správnym i ľudsky jedine prijateľným zásadám demokracie nechce veriť, lebo sa mu podávajú nedôsledne a nedomyslené len jednostranne, aký div potom, že dôjde k takým nemilým a nebezpečným pre slobodu a nezávislosť nášho ľudu incidentom, ako sme tomu boli svedkami včera v Topoľčanoch.

Keď sme obsah tohto memoranda včera na porade preberali, tvrdili sme, že príčina nepokojov sa dá zistiť podľa výkrikov a prejavov demonštrujúcich. Bolo tvrdené, že ľudia na demonštráciách kričali vraj len to, že Židia vyhodili sestričky zo školy, že rozbili kríže, že naočkovali deti nejakým sérumom, nie proti kniahňam a pod. Neverili sme týmto tvrdeniam a príčiny sme uviedli hneď tak, ako sú v tomto memorande vyličené. Dnes nám správnosť nášho náhľadu bola potvrdená očitými svedkami demonštrácie. Keď sme sa opýtali, čo bolo príčinou nespokojnosti ľudu, spočiatku hovorili nám, to isté, čo je vyššie uvedené o tých krížoch a sestričkách. Rozhodne sme sa proti tomu opreli tvrdením, že je nám zistené, že to všetko je výmysel ľudí nečistých cieľov. A tu sa ozvala jedna aj druhá ženička a úprimne nám povedali, že to veru všetko bola len zádrapka, lebo že ľudia sa hnevajú na Židov preto, lebo títo len stále hovoria, že oni bojovali a robia si zásluhy; že majú všetkého dosť a kúpia si na čierno a takýto človek si to kúpiť nemôže. Vraj Židia hovoria, že to majú z Ameriky, ale horkýže: oni dostávajú viac prídelu ako my a majú peňazí a nič nerobia. Sedliaci z vidieka len im chcú predávať, a preto ľudia na demonštráciách vybili aj sedliacky a kričali vraj na ne, že vy bohyne, keď budete sem Židom

nosiť pod brány, aj vy dostanete, lebo my nemôžeme to platiť, čo Židia. Tí majú všetko a my hladujeme...

Z toho všetkého, čo sme tu obširne predniesli, je jasne vidieť, že príčinou včerajších demonštrácií nebola rasová nenávisť, ktorej – a to s dobrým svedomím tvrdíme – v našom ľude niet, napriek nacistickej propagande, ale bol to len prejav ľudovej nespokojnosti pre nespravodlivé rozdelenie najpotrebnejších zásob, preferovanie jednej vrstvy na úkor ostatného obyvateľstva, čo plynie aj z toho, že hnev ľudu sa neobracal len výlučne proti spoluobčanom židovského náboženstva, ale aj proti dedičanom a vedúcim činiteľom ľudovej moci v okrese. Že to využili nesvedomité a záhadné indivíduá k ojedinelým prejavom zafarbeným protirasove, na pravej príčine demonštrácií ničoho nemení...⁷⁵

Demonštrácia sa skončila, ale protižidovská nálada pretrvávala napriek viacerým pokusom zo strany vládnych štruktúr. Nikto nemal odvahu pripisovať vinu topoľčianskym občanom. Naopak predstavitelia vlády, armády i bezpečnostných zložiek uznávali oprávnenosť demonštrácií, aj keď odsudzovali ich revolučný priebeh a sľubovali nápravu.

Na celej udalosti bolo najpozoruhodnejšie to, že najrezolútnejšie zasahovali proti Židom vojaci, ktorí boli v Topoľčanoch len preto, že si vykonávali vojenskú službu, ináč pochádzali z celého Slovenska. Oni vtrhli do židovských bytov, oni spôsobili najviac zranení. Keď po demonštrácii si ich nechal nastúpiť osvetový dôstojník a vyčítal im neprístojné vyčíňanie, „nastúpené mužstvo hlučným spôsobom vykrikovalo, že on (t. j. osvetový dôstojník) je tiež jeden z tých, čo drží so Židmi, že oni nebojovali za to, aby im teraz Židia rozkazovali – a keď, tak sa chopia znovu zbraní; na čo bol zase medzi mužstvom ruch a osvetový dôstojník musel z tohto miesta zutekať. Medzi vojakmi sa tiež povráva, že až by sa stal prípad a NB proti ním zakročila, tak uvidia, čo sa s nimi stane“.⁷⁶

⁷⁵ SNA, PV-prez., kart. 2.

⁷⁶ Tamže.

Dňa 29. septembra 1945 prišiel do Topoľčian aj poslanec KSS Vilo Široký. Na schôdzku „sa mohol dostať len člen strany s legitimáciou v ruke“. Podľa úradného záznamu, ktorý vyhotovil „spravodajský orgán... Ivančin“, keď V. Široký „bol podotkol o demonštrácii, ktorá sa odohrala 24. septembra 1945... tam prítomní dávali hlasité poznámky, že pre Židov je všetko a pre chudobných robotníkov ničo a ďalej sa to nemôže trpieť. Pán poslanec bol tiež zdôraznil, že Židia majú tiež tak dve ruky, ako aj kresťania a sú povinní tiež tak robiť ako každý ostatný. Prisľúbil, že v krátkom čase sa to všetko napraví. Medzi zhromaždenými boli otázky o tom, čo bude s tými, čo sú zaistení pre demonštráciu, lebo až ich neprepustia, až potom bude, čo bude“.

Ten istý „spravodajský orgán“ tiež informoval, že „pri demonštráciách v Topoľčanoch našli príslušníci topoľčianskej posádky medzi Židmi a v ich domácnostiach strelné zbrane, pištole, automaty a šesť ľahkých guľometov a väčšie množstvo nábojov“.⁷⁷

V slovenských archívoch je ešte mnoho ďalších správ a hlásení o udalostiach v Topoľčanoch, tie však nechcem už citovať. Odkazujem iba na „situačnú správu pre Hlavné veliteľstvo NB v Bratislave“, napísanú 28. septembra 1945 veliteľom pohotovostného oddielu NB, Bratislava II, por. Andrašovičom a uverejnenú v mojej knihe *Slovensko v rokoch 1945 – 1948, Vltava sa vliala do Váhu...* (Toronto-Svätý Jur 1995, s. 210 – 213).

* * *

Ako sa dalo očakávať, ohlas topoľčianskych výtržností bol veľmi rozsiahly – v tom zmysle, že sa viac o nich písalo v zahraničnej tlači, než sa o nich hovorilo u nás. Pritom zahraniční žurnalisti a editori „vyzdobili udalosti podrobnosťami, ktoré nezodpovedali vždy skutočnostiam“, ako to poznamenal, napríklad, aj korešpondent švajčiarskeho časopisu *Die Tat* (zo 6. januára 1946). Slovensku sa takto dostalo veľa nezaslúžene nepriaznivej publicity.

⁷⁷ SNA, PV-prez., kart. 2.

Ešte nedoznali dozvuky topolčianskych udalostí a už sa objavila ďalšia otrasná správa o masakre pätnástich židovských občanov na východnom Slovensku. Ako referoval prednosta VI. odboru Povereníctva pre veci vnútorné J. Viktory: „V obciach Ulič a Zboj (okres Snina) dňa 23. novembra 1945 bolo zavraždených pätnásť občanov židovského pôvodu... Avšak nešlo o pogrom ako v Topolčanoch, nakoľko sa tejto akcie nezúčastnilo tamojšie obyvateľstvo, ktoré, naopak, tiež bolo poškodené vyrabovaním. Páchateľmi boli členovia ozbrojených banderovských skupín, ktoré od skončenia vojny šarapatia v poľsko-československom pohraničí...“⁷⁸. Ale židovské kruhy, tak domáce, ako aj zahraničné, to videli ináč a vyčítali miestnym obyvateľom a príslušníkom bezpečnostných zložiek, že sa pri tejto tragédii správali pasívne a nijako sa nepokúšali masakrám zabrániť.

V memorande, ktoré predložilo slovenským úradom Združenie fašistickým režimom rasovo prenasledovaných (z 11. septembra 1946), sa vyslovuje sťažnosť, že „na vražde pätnástich Židov spoluvinní občania, poťažne členovia NB v Kolbasove a Snine, dodnes neboli súdení a tým menej potrestaní za svoje objektívne zistené previnenia“.⁷⁹

Kým slovenská tlač o týchto záležitostiach „cudne mlčala“, židovská pospolitosť sa postarala, aby sa o nich písalo v zahraničnej tlači. Tam sa udalosti zveličovali a nechýbali ani vyhrážky zastaviť dodávky UNRRA a inú zahraničnú pomoc tak naliehavo potrebnú na výstavbu vojnou zničenej krajiny. Známy americký denník *New York Times* obviňoval Slovákov, že dostávajú „výdatnú americkú pomoc, ale sami preukazujú veľmi málo sympatií voči tridsaťjedentisíc Židom. Ani po jednoročnom oslobodení Česko-Slovenska sa Židom nevrátilo nič z narabovaného majetku“.⁸⁰ Pre vládne kruhy to bola veľmi neprijemná skutočnosť, ale nemali odvahu proti takýmto obvineniam protestovať.

⁷⁸ SNA, PIO, kart. 36.

⁷⁹ SNA, ÚP SNR, L-70, kart. 83.

⁸⁰ SNA, ÚV KSS /tajomníci/, kart. 2333 XXVII/2.

Urobili to za nich *Národné noviny* článkom *Kto ohovára Slovensko v Amerike?* Autor článku vyvracia obvinenia zahraničnej tlače úradnou štatistikou „národných správ, ktorá svedčí, že Slovensko je neoprávnene stavané do svetla nepriaznivého pred americkou verejnosťou“. Poukazuje, že v Bratislave bola dosadená národná správa do 868 podnikov, ktoré predtým patrili Nemcom, Maďarom a „domácim zradcom“ a Židia – hoci tvoria menej než jedno percento obyvateľstva – dostali správcovstvo v 462 podnikoch, čo je viac, než dostali Slováci a Česi dohromady.⁸¹

Pre prehľadnosť jednotlivé odvetvia predkladáme v tabuľke:

PODNIKY	Počet podnikov pod národnou správou	Počet podnikov, kde národní správcovia boli Židia	Percento Židmi spravovaných znárodnených podnikov
Mäsiarske podniky	33	12	36,36
Hostince	21	15	71,43
Hotely	4	1	25,00
Mliekarne	50	4	8,00
Obchody s ovocím	24	10	41,67
Obchody s drevom	21	15	71,43
Obchody so zlatom	25	20	80,00
Obchody s textilom	158	120	75,95
Galantéria	24	16	66,67
Cukrárne	35	15	42,86
Zubní technici	21	15	71,43
Krajčírstvo	33	20	60,61
Modistky	48	35	72,92
Obchody s obuvou	21	10	47,62
Obchody s kožou	32	25	78,13
Obchod s papierom	97	28	28,87

⁸¹ *Národné noviny*, č. 84 z 25. apríla 1946.

Stolárske dielne	29	5	17,24
Elektro-rádio obchody	44	27	61,36
Staviteľské podniky	17	10	58,82
Špeditárske podniky	31	12	38,71
Lekárne a drogerie	27	18	66,67
Obchody so železom	18	14	77,78
SPOLU	868	462	53,23

Ako to bolo v Bratislave, tak to bolo na celom Slovensku. Prednosta II. oddelenia Hlavného veliteľstva NB mjr. Július Viktory vo svojom referáte Povereníctvu pre veci vnútorné 7. júla 1945 poukazoval: „Rôznymi chybami okresných národných výborov pri rozdeľovaní dočasných národných správcovtiev boli tieto udelené aj Židom národne neuvedomelým. Židia si v niektorých prípadoch úplne právom vyslúžili od Slovákov nenávisť, lebo sa k nim chovajú veľmi arogantne a posmievačne...“⁸² V tejto súvislosti sa žiada zaznamenať jednu zásadnú skutočnosť: Vyvlastňovanie, znárodňovanie, poštatňovanie a podobné ľudovodemokratické opatrenia boli takým istým porušením ľudských práv, ako boli arizácie; národní správcovia boli akoby povojnovou verziou arizátorov. Keď teda zavrhuje a odsudzujeme bezprávia jedného politicko-ideologického systému, je rovnako dôležité a spravodlivé nedvojzmyselne odsúdiť aj bezprávia každého iného systému páchajúceho krivdy. Neochota prijať takýto morálny postoj je vlastne implicitný súhlas a ideové stotožnenie sa s princípom dvojakej morálky.

S poukazom na neúmerne veľkú židovskú účasť v národných správcovtvách spomínaný príspevok v *Národných novinách* pokračuje: „Nehovorí sa tu už o otázkach bytov, kde Židia majú vždy a všade prednosť natoľko, že to vzbudzuje až neľúbošť... Vo väčšine úradov hospodárskeho rázu sa umožnilo Židom rozhodovanie o všetkých závažnejších hospodárskych otázkach, čo títo vo svoj prospech náležite využívajú... Koľ-

⁸² SNA, PV-bezp. III/1, kart. 442.

ko Židov zo Slovenska a na akých miestach je zamestnaných v ministerstve zahraničného a vnútorného obchodu? Každý vie o tom, že istá čiastka tlače je opanovaná Židmi a tým viac vedia, že nie je to inakšie ani s naším filmom a inými inštitúciami. A preto sa divíme, že sa môže nájsť človek, ktorý ohovára Slovensko pred americkou verejnosťou, nevšímajúc si týchto podstatných vecí Židov, ktoré už i tak na Slovensku vzbudzujú odpor verejnosti.

Radi by sme vedeli, kde ešte v Európe zakotvili tak Židia po roku 1945, ako na Slovensku, a kde boli pripustení k takým rozhodujúcim pozíciám, ako práve u nás? Divíme sa preto, že práve Slovensko sa stalo terčom útoku v americkej tlači, hoci si to najmenej zaslúži, a nevieme pochopiť, že sa nenašiel ani jeden spravodlivý Žid, ktorý by podal spravodlivú odpoveď na tieto písania amerických novín a opravil ich falošné názory.“

* * *

Veľa nedorozumenia do slovensko-židovských vzťahov vniesla aj otázka reštitúcie židovských majetkov. V programe prvej česko-slovenskej vlády Národného frontu vyhlásenom v Košiciach v apríli 1945 arizované veľkostatky boli určené na rozparcelovanie a veľkofabriky na znárodnenie. Ale ešte stále tu bolo mnoho podnikov strednej veľkosti, obchodov, hostincov a iných nehnuteľností. Nariadením č. 50/45 Zb. n. sa väčšina z nich dostala pod národnú správu; inými slovami: arizátorov nahradili národní správcovia. Vo väčšine prípadov to boli Židia, ale inde to boli partizáni a iné favorizované osoby ľudovo-demokratického zriadenia.

A boli to práve partizáni, tieto protekčné deti nového režimu, ktorí nejavili ochotu vrátiť spravované podniky ich bývalým vlastníkom. Židovské organizácie sa sťažovali, že „teraz sa najmä partizánski správcovia bránia proti tomu, aby sa do podniku vrátil bývalý židovský majiteľ, pričom príslušné poverenictva to rešpektujú pod zámienkou verejného záujmu“.⁸³

⁸³ SNA, PV-všeob, VI/3, kart. 245.

Návrat zhabaného židovského majetku mal riešiť tzv. reštitučný zákon. Povereníctvo vnútra už v septembri 1945 varovalo Predsedníctvo SNR, že prijatie a vykonanie takého zákona na Slovensku bude predstavovať citlivý spoločensko-politický problém: „Rozšírila sa správa, že bude vydané nariadenie o reštitúcii židovských majetkov. Toto bude prijaté a už je aj prijímané veľmi nepriaznivo. Akonáhle toto nariadenie bude vydané, som presvedčený o tom, že budeme mať demonštrácie všade. Otvorene na to upozorňujem... Ľud to nechce dať Židom... nechce vypustiť nič z toho, čo doteraz vlastnil. Na druhej strane bude treba upozorniť element židovský na to, aby tak provokatívne nevystupoval, aspoň pokiaľ ide o jednotlivcov, ktorí sa domáhajú navrátenia svojich bývalých majetkov vlastnou cestou a z toho vznikajú hádky a nepríjemnosti. Bude treba o celej veci uvažovať podrobne a potom radikálne a definitívne veci riešiť. Obávam sa, že keby sme ostali pri polovičatej úprave, ani Národná bezpečnosť, ani nikto to nezvládne, menovite keď sa nechceme odvážiť k tomu, aby sme brutálne vystupovali. Lebo ťažko možno strieľať proti našim ľuďom – a keď to nebudeme robiť, situáciu nezvládneme.“⁸⁴

Reštitučný zákon (č. 128/1946 Sb.) bol odhlasovaný pražským Ústavodarným národným zhromaždením v lete 1946. Hoci mal celoštátnu platnosť, na slovenské podmienky sa nehodil, a preto na Slovensku nebolo ochoty ho vykonávať. Zbor povereníkov na svojej porade v auguste 1946 sa rozhodol odložiť jeho uvedenie do praxe „až kým nevyjde vykonávacie nariadenie“. Povereník priemyslu a obchodu údajne vyhlásil predstaviteľom židovských organizácií, že „rozhodne sa nebude Židom všetko vracaf podľa reštitučného zákona, pretože vyjde prevádzacie nariadenie, ktoré bližšie opíše verejný záujem a tento istotne vyznie v tom zmysle, že také podniky – samozrejme, neznárodnené –, proti vracaniu ktorých sa stavia zamestnanectvo alebo iný podobný verejný záujem, sa Židom vracaf nebudú. A verejný záujem bude vyžadovať, aby sa nevracali ani malé továrne,

⁸⁴ SNA, ÚP SNR, kart. 2.

tehelne, ani obchodné podniky, pokiaľ ich arizoval taký árijský podnik, ktorý bol znárodnený alebo poštatnený“.⁸⁵

V neprospech Židov pracoval aj robustný povojnový nacionalizmus ľudovodemokratického typu. Obnovená ČSR sa vyhlasovala za spoločný štát dvoch rovnoprávných národov a okrem toho uznávala ešte aj dve slovanské národnosti: poľskú a ukrajinskú/rusínsku. Občanov maďarskej a nemeckej národnosti určila vláda Národného frontu na vysídlenie; „na odsun“, ako sa týmto deportáciám vtedy hovorilo. A práve k týmto dvom národnostiam sa v minulosti hlásila väčšina Židov žijúcich na Slovensku. Mnohí z nich si svoju jazykovú príslušnosť podržali aj v povojnovom období – na veľké pohoršenie slovenskej verejnosti, ako o tom svedčia mnohé poznámky v súčasnej tlači (napr. denník *Čas* z 10. júna 1945: „Židia rozprávajú provokatívne po nemecky. Hoci im na rukáve vidíme nápis *Buchenwald*, alebo česko-slovenskú trikolóru, rozprávajú sa iba po maďarsky.“). Týmto problémom sa zaoberali aj vládne orgány a Zbor povereníkov na jednom zo svojich zasadaní (16. septembra 1946) „vzal na vedomie opatrenia povereníctva vnútra proti židovským príslušníkom, ktorí ponemčujú a pomadžarčujú, a poveruje ho, aby s príslušnými židovskými organizáciami rokoval o dôslednom používaní štátneho jazyka vo verejnom i v súkromnom živote“.⁸⁶ Iní Židia si začali uvedomovať, že bude treba prispôbiť sa novým pomerom a požiadavkám doby. Robili to aj tak, že sa chceli zrieknuť svojho maďarského a nemeckého kultúrno-politického dedičstva poslovenčovaním svojich rodných mien. Ako za Uhorska svoju oddanosť chceli dokumentovať pomadžarčovaním svojich nemeckých priezvisk a „Weiss, Kohn, Loevy, Weinberger, Klein, Rosenfeld, Ehrenfeld, Gansl, Grunfeld zakrývali svoju totožnosť pod pseudonymami Vészi, Kardos, Lukács, Biró, Kiss, Radó, Erdélyi, Gonda, Mézei“⁸⁷, tak to bolo po r. 1945 aj

⁸⁵ SNA PV-všeob. VI/3, kart. 245.

⁸⁶ SNA, ÚP SNR, kart. 102 a 982.

⁸⁷ R.W. SETON WATSON: *Racial Problems in Hungary*, London 1908, p. 188.

na Slovensku. Z archívnych zdrojov sa možno dozvedieť, že v priebehu prvých piatich týždňov od skončenia vojny Povereníctvo vnútra dostalo 548 žiadostí o zmenu priezviska.⁸⁸ Deník Strany slobody – v kurzívke s nadpisom *Množia sa nám slovenské priezviská* – s určitým nádychom irónie poukazuje, ako sa administratívnym opatrením stáva „z Friedmanna Fiala, zo Spitzera Slatinský, z Becka Bielik, z Kornfelda Marko, z Rosenbergera Hajný, z Grunbaumovej Gregorová, z Tautza Tomáška, z Kaufmanna Kalina, ...z Hochbergera Horák, z Ervína Frieda Ervín Jurecký, z Grosza Gregor, z Brauna Brodák, z Kohna Kozma, zo Schlesingera Solár, z Loewyho Lom atď.“⁸⁹ Otázne je, či v tomto pohybe bol aj úmysel stotožniť sa s cítením slovenského ľudu, s jeho túžbami a národnými záujmami. V správe Hlavného veliteľstva NB pre Povereníctvo vnútra zo 7. júla 1945 sa poslovenčovaniu priezvisk pripisoval skôr utilitárny než národný cieľ: „Skoro všetci (Židia) si poslovenčujú mená a systematicky vyvíjajú tlak, aby zámerne obsadili dôležité hospodárske, verejné a politické miesta, kde potom podporujú svojich súkmeňovcov.“⁹⁰

* * *

Najväčším – a pre vládne kruhy najtrápnejším – prejavom protižidovskej nálady boli demonštrácie, ku ktorým došlo v Bratislave počas I. riadneho zjazdu Zväzu slovenských partizánov (SSP) v dňoch 2. – 4. augusta 1946. Aj o týchto výtržnostiach je v archívnych spisoch veľa písomného materiálu, ale dosiaľ sa nenašiel nijaký podnikavý filmár, ktorý by nakrútil o nich dokumentárny film alebo seriál, ani investigatívny žurnalista, ktorý by im venoval pozornosť. Jedinou oneskorenou výnimkou je príspevok I. Bumovej *Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte, august 1946*.⁹¹

⁸⁸ SNA, PV-bezp., kart. 442.

⁸⁹ *Sloboda*, 27. februára 1947.

⁹⁰ SNA, PV-bezp. III/1, kart. 442.

⁹¹ In: *Pamäť národa*, č. 3/2007.

Oficiálna verzia pripisovala autorstvo týchto demonštrácií „nezodpovedným živlom, ktoré sa vlúdili medzi poctivých Slovákov“.⁹² Lenže tí dvadsiati najväčší výtržníci, ktorých po dlhom váhaní a otáľaní polícia zaistila, boli všetci „poctiví partizáni“. V *Pamätnom spise* Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku a Združenia fašistickým režimom rasovo prenasledovaných, ktorý bol predložený orgánom vládnej moci 11. septembra 1946, sa hovorilo: „Dostatočne sú známe výčiny nezodpovedných partizánov z príležitosti partizánskeho zjazdu v dňoch 2. – 4. augusta 1946. Vyše dvadsať ľahko ranených a štyria ťažko ranení Židia, deväť vyplienených židovských bytov, čiastočne zdemolovaná repatričná ľudová kuchyňa, sú konečnou bilanciou iba v Bratislave. Podobné dozvuky mal tento zjazd v rôznych obciach Slovenska.“⁹³ Počas demonštrácií polícia zaistila niekoľkých „rušiteľov verejného poriadku“. Niektorí z nich boli hneď prepustení, šesťnásť však boli zadržaní vo vyšetrovacej väzbe a bolo proti nim podané trestné oznámenie (16. augusta 1946). Boli obvinení, že „robili protištátne, protižidovské a protičeské výtržnosti na mnohých miestach v Bratislave, čím bol porušený verejný poriadok a verejný pokoj a nastalo verejné pohoršenie. Tieto výtržnosti boli vyvolané tým spôsobom, že menovaní vykrikovali po Bratislave fašistické heslá: *Židov obesit! Židov von! Čechov von!* a *Nech žije Tiso!* Taktiež fackovali občanov židovského pôvodu“.⁹⁴ Trestným oznámením sa potrestanie vinníkov nielen začalo, ale aj skončilo. Nijaký súd sa nekonal, nikto z výtržníkov nemusel nič vysvetľovať a postupne boli – najprv šiesti a potom aj ostatní – prepustení na slobodu. Židovské organizácie žiadali, aby vládne ustanovizne vydali vyhlásenie, v ktorom by sa odsudzovali tieto výtržnosti. Ale aj tu „vyšší záujem“ diktoval diskretnosť, a tak Zbor povereníkov – hoci „mal vydať... – nevydal komuniké, ktorým sa ostro odsudzujú protižidovské výčiny nezodpo-

⁹² SNA, ÚP SNR, L-70, kart. 83.

⁹³ SNA, PV-všeob. VI/3, kart. 245.

⁹⁴ SNA, PSp, kart. 458.

vedných živlov partizánskeho zjazdu“.⁹⁵ Tento zdržanlivý postoj vládnych kruhov a súdnictva je ďalšou názornou ukážkou toho, v akom kritickom stave bol slovensko-židovský pomer na povojnovom ľudovodemokratickom Slovensku.

Slovenské obyvateľstvo i slovenské úrady zazlievali Židom ich necitlivé protislovenské vystupovanie, ich nároky – či už skutočné, alebo domnelé – na exkluzívne privilegované postavenie, ich neúmerne vysokú účasť v hospodárskych a bezpečnostných zložkách, tlačových orgánoch, politických organizáciách a pod. Boli ešte aj iné závažnejšie sťažnosti, tie sa však verejne nevyslovovali, ale o to živšie sa pretriasali a šírili v súkromí a „medzi štyrmi očami“.

Židia zase svoje sťažnosti a ponosy sformulovali v už spomínanom *Pamätnom spise o židovskej otázke*, ktorý predložili slovenským úradným miestam 11. septembra 1946. V ňom zhrnuli „svoje kriklavé sťažnosti“ do štrnástich kapitol. Obviňujú slovenské úrady z nechoty a nevďačnosti, pospolitý ľud z antisemitizmu. Vyčítajú vládnym orgánom, že „proti antisemitským prejavom ani Národná bezpečnosť, ani štátne zastupiteľstvá nezakročujú, hoci je to trestným činom podľa zákona na ochranu republiky“. V tejto súvislosti sa pýtajú: „Ako môžeme od ľudu očakávať, aby rešpektoval zákony, ktoré ohrozujú jeho egoisticko-materiálne záujmy, keď jednotlivé poverenictva samy konajú proti zákonom, resp. proti zásadám ľudskosti a vlastnému národnému programu?“ *Pamätný spis* sa končí melancholickým vzdychom ukričdených, ktorí vidia iba svoje vlastné bolesti a problémy: „Strašne nás mrzí, že sme po poldruharočnom oslobodení nútení uvádzať namiesto chválospevov vážne príčiny svojej nespokojnosti. Trápi nás, že práve teraz musíme mlčať k správam rozširovaným zlomyseľnou cudzinou o židovskej situácii na Slovensku.“⁹⁶

* * *

⁹⁵ SNA, ÚP SNR L-70, kart. 83.

⁹⁶ Tamže.

A tu sa končí úsek slovensko-židovských vzťahov v desaťročí 1938 – 1948. Dalo by sa pokračovať aj ďalej až po dnešné časy, ale historikovi sa vždy ľahšie píše o minulosti ako o prítomnosti. Jednou z predností takeéhoto postupu je aj to, že sa človek vyhne menám žijúcich osôb a nevďačnej kritike súčasnej skutočnosti. Veď napokon aj v tom, čo sa odohralo v rokoch 1938 – 1948, je pre súčasníka dosť materiálu na zamyslenie, pretože mnohé udalosti spred 60 – 70 rokov sa vo svojej obmenenej podobe vyskytujú aj dnes. Aj dnes sa v tlačových a iných oznamovacích médiách – doma i vo svete – objavujú správy a relácie o Slovensku ako o krajine, kde bujnie neskrutený antisemitizmus, kde sa Židom ubližuje a krivdí. A ešte smutnejšie je, že neraz autormi a šíriteľmi týchto nepravdivých a nezaslúžených obvinení sú naši židovskí spoluobčania.

Konkrétnym príkladom takejto nepotrebnéj činnosti je bývalý profesor na Vysokéj škole straníckej ÚV KSS a dnešný riaditeľ Múzea židovskej kultúry Pavol Mešťan, autor hanopisov *Antisemitizmus v politickom vývoji Slovenska (1989 – 1999)*, Bratislava 2000 *Anti-Semitism in Slovak Politics (2003 – 2005)*, Bratislava 2007. V týchto dvoch publikáciách autor zozbieral neuveriteľné množstvo faktov z kníh, článkov a vystúpení súčasných slovenských publicistov a verejných činiteľov, ktoré potom kvalifikuje ako prejavy antisemitizmu. Vo väčšine prípadov ide o výroky, ktoré vo svojom pôvodnom kontexte sú také neutrálne a neškodné, že by sa mohli bez akejkoľvek zmeny publikovať v západnej tlači ba i v samom Izraeli bez toho, že by vyvolali protest alebo pohoršenie. A čo robí túto horlivosť ešte smutnejšou a nepochopiteľnejšou je skutočnosť, že autorom týchto publikácií je človek, ktorého M. Kusý (v knihe *Na vlnách slobodnej Európy 1997 – 2001*, Bratislava 2001) nazval „hlavným normalizátorom na Slovensku“ a ktorý ešte aj v jeseni 1989 normalizoval a kádroval z marxisticko-leninského stanoviska tých, čo hrdinsky odporovali totalitnej komunistickej ideológii. Ostrie jeho boľševickej horlivosti kruto pociťovali sionisti, revizionisti, chartisti a v poslednom čase hlavne katolíci („tajné cirkevné štruktúry“), slovenskí vlastenci, disidenti a emigranti. Dnes z pozície super-

demokrata a odborníka na „*antisemitism in post-totalitarian Europe*“ bojuje proti antisemitizmu, odhaľuje rasizmus a označuje za nepriateľov demokracie tých istých ľudí: katolíkov, sebedomých Slovákov a emigrantov (ktorí sa po páde komunistickej totality vracali na Slovensko v čase, keď on zo strachu pred hnevom ľudu zutekal do Izraela). Židovská pospolitosť musí vidieť ako nesmierne tento človek poškodzuje slovensko-židovské vzťahy. Prečo nerobí nič, aby sa aspoň dištancovala od jeho nezodpovedného konania?

Nuž, antisemitizmus – u nás i globálne – v jeho pasívnej i aktívnej forme je aj dnes skutočnosťou, ktorú nemožno poprieť. A nemožno zatvárať oči ani pred tým, že v posledných rokoch sa prejavuje čoraz častejšie. Židia majú plné právo ba vlastencú povinnosť bojovať proti tejto plagi, kdekoľvek sa vyskytuje, ale boj bude len vtedy úspešný, keď sa povedie účinnými zbraňami a čestnými prostriedkami. Nemožno v mene boja proti antisemitizmu schvaľovať prostriedky, ktoré sú neoprávnené, neobjektívne a vo svojich výsledkoch dokonca kontraproduktívne. V prvom rade treba položiť a realisticky odpovedať na otázku, kde ten antisemitizmus vzniká, prečo sa šíri, a potom svedomite skúmať efektívne metódy, ako vykoreniť jeho zdroje a semeniská.

Medzi Židmi sú viacerí triezvo a objektívne zmýšľajúci jednotlivci, ktorí majú odvahu klásť aj ťažké a nepríjemné otázky. Tak, napríklad Roman Meretz vo vplyvnom periodiku *Haaretz* napísal: „*The time has come to look at the facts and to admit the simple but bitter truth – Israel has lost its legitimacy in the eyes of the world and we are guilty for what has happened... if anti-Semitism was until now found exclusively in the extreme political fringes, Israel's continual policy of the cruel occupation will only encourage and fan the spread of anti-Semitic sentiments.*“ (Prišiel čas pozrieť sa na fakty a priznať si jednoduchú ale trpkú pravdu – v očiach svetovej verejnosti Izrael ako štát stratil svoju legitimitu a my nesieme vinu za to, čo sa deje... ak antisemitizmus sa doteraz vyskytoval len na okraji politických extrémov, pretrvávajúca izraelská politika krutej okupácie (Palestíny) môže iba zapáliť a rozplameniť

antisemitické cítenie.)⁹⁷ Podobne sa vyjadril aj známy židovský finančník George Sörös, ktorý na zhromaždení popredných židovských osobností povedal: „*Resurgence of anti-Semitism in Europe as largely due to Sharon's policies and the behaviour of Jews.*“ (Oživenie antisemitizmu v Európe zapríčinila predovšetkým Šaronova politika a správanie Židov {voči svojim susedom}).⁹⁸ Keby sa výroky takéhoto druhu objavili na Slovensku, vyvolalo by to neslýchanú reakciu protestu a obvinenia z antisemitizmu by sa len tak sypali na adresu ich autorov. Slovenská publicistika je v tomto ohľade nesmierne zdržanlivá. Ale zdá sa, že taká ohľaduplnosť a zdržanlivosť nie je nič platná ľuďom, ako je Pavol Mešťan, ktorý dokáže nazbierať klásky aj na dobre pohrananom strnisku.

Lepšiu prítomnosť a pokojnú budúcnosť nemožno zakladať na inkriminovaní minulosti. *Let bygones be bygones*, čiže nevenujeme všetko úsilie iba minulosti, ktorá sa nedá odčiniť, ale usilujeme sa upriamiť pozornosť na prítomnosť, kde sa niečo pozitívne urobiť môže. Zo slovenskej strany sa v tomto smere už čosi urobilo, ale po podobných krokoch na strane našich židovských spoluobčanov sa to neoceňuje ani nekvituje. Slovenskí publicisti nezostavujú antológie citátov z diel slovenských spisovateľov ani výrokov svojich národných pracovníkov a bojovníkov za práva národa pred rokov prvej a druhej svetovej vojny. Nebolo by vôbec problémom zostaviť a vydať objemný bachant sťažností, ponôš, krívd, výbuchov spravodlivého hnevu proti nesvedomitým židovským krčmárom, obchodníkom, pravotárom, veľkostatkárom, fabrikantom, ktorí stáli v službách našich otročiteľov a škodili národu uprostred ktorého žili. Na začiatku 20. storočia situácia bola priam zúfalá. Andrej Kmeť v liste K. A. Medveckému sa trpkosť sťažoval: „Žid je pánom v sklepe, Žid je pánom v krčme, Žid je pánom vo veľkých dielňach, Žid je pánom v palácoch, v kráľovských dvoroch, Žid je pánom v súdnej stolici, vo dvoranách zákonodarných, a Žid je pánom v chalupe

⁹⁷ *Haaretz*, 19. novembra 2003.

⁹⁸ Cituje N. G. FINKELSTEIN: *Beyond Chutzpah*, New York 2005, s. 78 – 79.

roľníkovej, v rodine, v škole, ba i v kostoloch a v súkromnosti srdc, pretože je pánom v novinách a pánom groša a chleba, odevu a celého nášho bytia a hnutia.“⁹⁹

Nebolo by teda vôbec problémom zostaviť antológiu smutných skúseností, ktoré Slováci v oných krušných časoch prežívali. V antológii by boli zastúpení takí významní slovenskí činitelia ako Svetozár Hurban Vajanský, Jozef Škultéty, Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Andrej Hlinka, Martin Rázus, Anton Štefánek, Jozef Buday... a takmer každý verejný činiteľ, ktorý napísal nejakú knihu alebo prispieval do slovenskej tlače.

Ešte ľahšie by bolo zostaviť zbierku príspevkov a ideologických úvah z obdobia 1968 – 1989, ktorými ľudia ako Pavol Mešťan zaplňali stránky *Pravdy* a iných straníckych periodík, v ktorých obhajovali normalizačné výčiny a totalitný systém u nás až do samého konca. V Poľsku, Maďarsku a všade okolo nás sa režim rúcal, ale oni boli jeho bojovníkmi a ospravedlňovali jeho výčiny s ohnivou horlivosťou zaniietených a presvedčených marxistov. Kádrovali vtedy a chcú kádrovať aj dnes. Akoby zabúdali, že aj ľudia majú pamäť a že vedia samostatne myslieť, aj keď svoje myslenie často v sebe potláčajú.

* * *

V súvislosti s antisemitizmom sa vždy spomína „Holocaust“. Pod týmto biblickým pojmom (ktorého význam – celopal, zápalná obeta) bol do r. 1967 známy iba teológom, študentom a čitateľom biblie, ale nemal nič spoločné s modernou tragédiou niekoľkých miliónov Židov, ktorí sa počas druhej svetovej vojny stali obeťou nacistickej nenávisťi. Preto vážni historici ho nahradili správnym výrazom – šoa.

V rukách politikov a manipulátorov médií sa z tohto biblického pojmu stala predovšetkým účinná propagandistická zbraň. Výraz „holokaust“ s jeho novým významom sa objavil až v lete 1967, aby sa ním zavrátili a na bočnú koľaj odsunuli kritické

⁹⁹ K. A. MEDVECKÝ: *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*, Ružomberok 1920, s. 118.

hlasy na adresu Izraela po víťaznej vojne proti Egyptu, Jordánsku a Sýrii. Toto priznáva aj taký ohnivý proizraelský advokát, ako je prof. Havardskej univerzity A. Dershowitz, ktorý vo svojej autobiografii píše: „*Holocaust was not a part of my personal memory... It was never mentioned in yeshiva, in Jewish (youth) camps, in discussions among my friends or even at the synagogue.*“ (Holokaust nebol časťou mojej osobnej pamäti... Nikdy sa nespomínal ani v rabínskej škole /v ješive/, ani v táboroch židovskej mládeže, ani v rozhovoroch s priateľmi, ba ani v synagóge.)¹⁰⁰

Stalo sa to iba v priebehu niekoľkých rokov, že holokaust nadobudol sekulárny charakter a stal sa priam modlou, nedotknuteľným talizmanom a kultovou vecou, o ktorej pochybovať je zakázané a v niektorých západoeurópskych štátoch dokonca trestné. Toto znesvätenie pojmu sa prieči mnohým pravoverným Židom (ktorí v tom vidia zneuctenie pamiatky svojich zavraždených súkmeňovcov) aj niektorým židovským autorom, ktorí vyčítajú, že v rukách nezodpovedných publicistov a propagandistov sa z tejto tragédie urobil priemysel – *Holocaust Industry* (Finkelstein). V priebehu posledných päťdesiatich rokov sa o ňom už napísali stovky článkov desiatky kníh a „od r. 1989 sa v Hollywoode vyrobilo 175 filmov na tému nacistický holokaust.“¹⁰¹

* * *

Nikto nebude zazlievať Židom, že si v očiach svetovej verejnosti chcú získať obľubu, rešpekt a sympatie. O to sa usiluje každý národ. Ale sympatie a obľuba sa nezískavajú zastrašovaním ani vyhrážaním; nedajú sa kúpiť ani vydiplomtizovať. Zásluhy si treba zaslúžiť. Obľuba, obdiv a sympatie, ktoré sú výsledkom politického alebo spoločenského nátlaku alebo sú spojené s vyhlídkou na materiálny zisk, sa stratia hneď po tom, ako prestane nátlak alebo vyhlídka na materiálne výhody.

¹⁰⁰ Alan M. DERSHOWITZ: *Chutzpah*, Boston 1991.

¹⁰¹ Norman G. FINKELSTEIN: *Beyond Chutzpah*. New York 2005, s. 83.

Trvalá obľuba a úprimný pocit vďačnosti predpokladá predovšetkým vrelé susedské spolunažívanie, úctu a rešpekt k tradičným a kultúrnym hodnotám národa, uprostred ktorého alebo vedľa ktorého Židia žijú – podľa starého a osvedčeného princípu: Čo chcete, aby ľudia robili vám, aj vy robte im!

So smútkom prichodí zaznamenať, že v tomto ohľade máme my Slováci (alebo aspoň väčšina z nás) voči našim židovským spoluobčanom ťažké srdce. Ťažko je nám pochopiť, prečo sa tak militantne stavajú proti tomu, aby bol blahorečený biskup Vojtaššák alebo biskup Buzalka. To je naša záležitosť, ktorú treba prenechať príslušným autoritám, ako je slovenská katolícka hierarchia alebo vatikánska kongregácia pre blahorečenie. Chcel by som položiť otázku: „Prekazili ste, aby sme si našich kandidátov na blahorečenie mohli verejne uctievať na oltároch a svoje nepekné dielo obhajujete takými urážlivými dokumentmi ako je publikácia *Spory o biskupa Vojtaššáka* (autori: HLAVINKA, Ján a KAMENEC, Ivan, Bratislava 2008). Koľkých Slovákov ste si tým získali pre židovskú kauzu, u koľkých ste si vyslúžili vďačnosť a pochvalu a koľkých ste presvedčili o svojej povinnosti spolucítiť s národom uprostred ktorého žijete?“

V krátkej histórii štátu Izrael bolo niekoľko organizácií, ktoré demokratická verejnosť označovala za zločinecké, pôsobilo viacero osobností, ktoré zastávali významné postavenie v politickom živote mladého izraelského štátu, ktorých konanie však bolo vyhlásené za teroristické a za ich polapenie britská vláda sľubovala veľké finančné odmeny. V očiach odporcov úsilia o židovský štát to boli teroristi a zločinci. To však nijako neprekáža Židom, aby ich pokladalo za svojich hrdinov a uctievali si ich. Demokratický svet to rešpektuje, lebo je to ich vlastná záležitosť, súčasť boja za samostatný židovský štát. Ale očakáva sa od Židov, aby sa podobne správali aj oni.

* * *

V tomto svetle sa nám javí aj otázka prezidenta Dr. Jozefa Tisu. Postoj voči nemu je vlastne slovenskou verziou postoja svetového židovstva voči pápežovi Piovi XII. alebo voči španiel-

skej kráľovnej Izabele Katolíckej, ktorých beatifikácie prekazili protesty zo strany Židov, a proti sv. Maximiliánovi Kolbemu a sv. Terézii Benedikte (Edita Steinová), ktorých kanonizáciu sa im nepodarilo prekaziť. S tým rozdielom, že kým Pius XII. má zo strany Židov nielen obžalobcov, ale aj obhajcov, Tiso svojich zástancov medzi slovenskými Židmi prakticky nemá.

Blahorečenie Izabely bolo už pripravené a malo sa konať v roku 2004 na 500. výročie jej smrti. Bolo však odložené na neurčito („*postponed indefinitely*“), keď predstavitelia vplyvných židovských organizácií vyšli so svojimi námietkami a poukazyvali na jej tvrdý postoj voči Židom, ktorí boli za jej kralovania zo Španielska vyhnaní. Americký rabín Marc Tanenbaum videl v tomto prekazení blahorečenia „*a remarkable victory*“ (pozoruhodné víťazstvo). Iní to pokladajú za nešťastné Pyrrhovo víťazstvo.

Postoj Židov voči pápežovi Piovi XII. po druhej svetovej vojne prebiehal podivuhodným vývojom. Od r. 1945 až do svojej smrti v r. 1958 Pius XII. sa tešil úcte u kresťanov i Židov. Vojnou zničený svet videl v ňom hrdinu, ktorý v rokoch krvavého konfliktu predstavoval morálnu oporu a pokoj uprostred zúrivej a krutej vojny. Vysoko sa oceňovali jeho mierové úsilia a jeho všestranná pomoc prenasledovaným a nevinným obetiam vojny a ideologického násillia, ochrancu a záchrancu európskeho židovstva. Historik José M. Sanchez o ňom napísal: „Bol všeobecne pokladaný – tak katolíckmi, ako aj nekatolíckmi – za duchovného vodcu nielen katolicizmu, ale celej západnej civilizácie“ (*universally praised by Catholics and non-Catholic alike, as the spiritual leader not only of Catholicism but of Western civilization itself*).¹⁰²

Jezuita Peter Gumpel, ktorý mal kľúčovú rolu a zobieral obsiahlu dokumentáciu ku kauze blahorečenia Pia XII., so sklamaním odsudzuje vplyvné židovské organizácie v Amerike a Izraeli, ktoré prekážajú procesu blahorečenia. Odsudzuje ich

¹⁰² *Pius XII and the Holocaust; Understanding the Controversy*, Washington DC, 2002, s. 1.

a zazlieva im, že „sa vyhrážajú a prakticky vydierajú pápeža“ (*were menacing and practically blackmailing the pope*).¹⁰³ A ešte smutnejšie je, že tieto agresívne metódy sú také úspešné, že sú v stave prekaziť už hotový proces. Taký osud postihol v roku 2005 kauzu blahorečenia francúzskeho kňaza Léona Dehona (1843 – 1925), zakladateľa kongregácie Kňazov Najsvätejšieho Srdca (dehoniáni). Jeho prípad bol tiež odložený na neurčito, lebo v roku 1898 uverejnil v katolíckom časopise *La Croix* článok, v ktorom sa nešetrne vyjadril o Židoch. Keď sa v Maďarsku začalo hovoriť o možnosti blahorečenia biskupa O. Proházsku, zo strany Židov sa zdvihla taká vlna rozhorčenia, že sa s prípravami muselo prestať.

Postoj verejnej mienky k Piovi XII. sa postupne zmenil po roku 1963, keď v Berlíne mala premiéru kontroverzná hra *Der Stellvertreter* (Námestník), ktorej autorom bol mladý nemecký dramatik a bývalý člen *Hitlerjugend* Rolf Hochhuth. V nej predstavil pápeža ako kolaboranta nacistov, ako chladného a vypočítavého autokrata, ktorého obviňoval z morálnej zbabelosti a vyčítal mu, že mlčal, keď vedel, že nacisti vraždia európskych Židov. Hoci išlo o literárnu fikciu, kauzy sa chopili nielen Židia a ľavicoví intelektuáli, ktorí v nej videli zbraň proti katolicizmu a Katolíckej cirkvi, ale aj mnohí tzv. liberálni katolíci. Dnes je už známe – ako to zistila fundácia pre medzináboženský dialóg *Pave the Way* –, že „táto Hochhuthova hra bola čiastkou akcie zvanej *Seat 12*, ktorú pripravila sovietska KGB ako strategicky plánovanú kampaň proti Katolíckej cirkvi“ (*This play was part of a KGB plot called ‚Seat 12‘ which was strategically planned to destroy the reputation of the Catholic Church*). No napriek tomu sa táto divadelná hra traktuje, akoby išlo o historický dokument!

Krátko po jej premiére sa začalo obdobie útokov na pápeža, ktoré nadobúdalo čoraz ošklivejšie črty. Je pozoruhodné, že tie najostrejšie výpady prichádzajú zo strany bývalých kňazov alebo bohoslovcov, ako je napríklad James Carroll (*Constantine’s Sword; The Church and the Jews – A History, Bos-*

¹⁰³ John THAVIS: *The Vatican Diaries*, London 2013, s. 227.

ton 2001), Garry Wills (*Papal Sin; Structures of Deceit*, New York, 2001), John Cornwell (*Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, New York 2000).

Podobne s uznaním treba zaznamenať, že medzi statočnými obrancami Pia XII. boli viacerí historici a publicisti židovského pôvodu, ako napríklad P. E. Lapide, ktorý napísal: „Pius XII. sa pričínil o zácharnu najmenej 700 000 Židov, ale pravdepodobne až 860 000 Židov od istej smrti v rukách nacistov.“ (*Pius XII... was instrumental in saving at least 700 000, but probably as many as 860 000 Jews from certain death at Nazi hands.*)¹⁰⁴ Ďalej David G. Dalin (*The Myth of Hitler's Pope; How Pius XII Rescued Jews from the Nazis*, Washington DC, 2005), Joseph L. Lichten (*A Question of Judgement: Pius XII and the Jews*), Jenő Lévai (*Hungarian Jewry and the Papacy: Pius XII Did not Remain Silent*, London 1968), Martin Gilbert (*The Righteous; The Unsung Heroes of the Holocaust*, New York 2003), ktorý po dôkladnom štúdiu relevantných dokumentov došiel k záveru: „Áno... státisíce Židov bolo zachránených pod vedením a s podporou pápeža Pia XII.“ (*Yes... Hundreds of thousands of Jews were saved by the Catholic Church under the leadership and with the support of Pope Pius XII.*)

Ale zatiaľ čo každý útok a obvinenie pápeža dostáva širokú publicitu, obrana a vyvracanie falošných obvinení sa veľmi zriedka objavujú na stránkach sekulárnej tlače a iných masmédií. Tak sa stáva, že vo verejnosti ešte stále prevláda falošná mienka, akoby sa pápež bol iba mlčky prizeral na tragédiu Židov. Touto hanobiacou kampaňou sa dosiahlo, že blahorečenie Pia XII. – podobne ako blahorečenie Izabely Katolíckej, Leona Dehona, ale aj nášho biskupa Vojaššáka – sa dosiaľ neuskutočnilo. *Cui prodest?* – Komu to osoží?

* * *

Nijaký úsek slovenských dejín nie je predmetom takého intenzívneho štúdia a výskumu, ako situácia židovskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1946. Táto neúmeraná pozornosť

¹⁰⁴ Pinchas E. LEPIDE: *Three Popes and the Jews*, New York 1967.

by nebola kritizovateľná, keby šlo o serióznu históriu „*sine ira et studio*“, bez hnevu a predsudkov. Človek sa však nemôže zbaviť dojmu, že tu ide o históriu, kde sa udalosti interpretujú podľa toho, čo je „politicky korektné“ a vyhovuje požiadavkám módy v súčasnej publicistike. Pred takouto interpretáciou histórie varuje britský historik a filozof Herbert Butterfield: „*The study of the past, with one eye upon the present, is the source of all sins and sophistries in history. It is the essence of what we mean by the word: unhistorical.*“ (Štúdium minulosti s jedným okom obráteným na prítomnosť je zdrojom všetkých hriechov a deformácií v histórii. Je podstatou toho, čo sa rozumie pod slovom: *pseudohistória*.)¹⁰⁵

Dnešného s národom cítiaceho Slováka musí znepokojovať súčasný stav našej historiografie a publicistiky. Konajú sa konferencie a sympóziá, píšú sa knihy, hry, štúdie, články o tom, akých previnení sa prezident Tiso a predstavitelia Slovenskej republiky i jednotliví Slováci dopustili voči Židom, ale úmyselne sa vynecháva a obchádza, čo podnikli na ich záchranu, čomu zabránili a čo odmietali vykonať napriek veľkému nátlaku zvonka. Nezohľadňujú sa okolnosti a parametre vtedajšej doby, ale uplatňujú sa kritériá súčasnosti. To nie je správne ani spravodlivé, ani čestné. A najkrutejšie je, že doma i za hranicami v tom všetkom majú nadmernú účasť slovenskí historici a publicisti židovského pôvodu.

* * *

A na záver iba krátke špekulatívne zamyslenie. O histórii sa hovorí, že sa zvykne opakovať. Je preto dôležité učiť sa z chýb minulosti, aby sme sa im vyhli, keď sa koleso dejín otočí o 180 stupňov a čo je dnes hore, bude dole. Bude navzájom užitočné zamyslieť sa nad múdrosťou tejto pragmatickej poučky. O stredoeurópskych Židoch je známe, že po emancipácii židovského obyvateľstva sa prakticky stotožnili s nemeckou kultúrou a politikou. Obohatili nemeckú literatúru, vedu, hrali význam-

¹⁰⁵ Herbert BUTTERFIELD: *The Whig Interpretation of History*, 1931.

nú úlohu v nemeckom hospodárstve, v armáde a vo verejnom živote vôbec. Počas prvej svetovej vojny boli to Židia v Amerike a nimi kontrolovaná tlač, čo sa najviac zasadzovali proti vstupu Spojených štátov do vojny proti cisárovi. Kto by bol v roku 1916 predvídal zmenu postoja voči Židom, ktorá sa v priebehu dvadsiatich rokov v Nemecku odohrala?

Aj keď sa to dnes zdá absurdné, nie je absolútne vylúčené, že by sa čosi podobné nemohlo stať aj v 21. storočí v USA. Tam pod povrchom tiež tlejú zárodky spoločenského rozkladu a z toho vyplývajúcej krízy, ktorú pravcoví demagógovia môžu ľahko zneužiť a obrátiť – ako sa to v minulosti už často stalo – proti prosperujúcim menšinám. Sympatie a tolerancia sa vždy ľahšie búrajú než budujú. A keď prestane americká podpora Izraela, to bude znamenať aj veľmi vážne ohrozenie bezpečnosti izraelského štátu, ktorý za celý čas svojej existencie nevedel vytvoriť podmienky na pokojné spolunažívanie s arabskými susedmi. Axióma o opakovaní sa histórie teoreticky pripúšťa, že židovský štát na Strednom východe môže padnúť tak, ako padlo pod náporom mohamedánov Jeruzalemské kráľovstvo a iné križiacke kniežatstvá a panstvá v 12. a 13. storočí, a bude nasledovať ďalšia diaspóra. Potom Židia budú opäť odkázaní na pomoc a súcit národov, uprostred ktorých budú žiť. Hoci kresťania majú príkaz milovať aj tých, čo im robia zle, vždy oveľa milšie padne odplácať sa dobrými skutkami tým, čo im robili dobre.

Svetozár Hurban Vajanský v jednej zo svojich obvyklých filipík voči Židom (z roku 1881) varuje: „Židia, pozor na zadné kolesá!“ Je totiž osvedčená pravda, že ako kto seje, tak aj žne. Kto seje nenávisť a neodpustiteľnú pomstu, iba jatrí rany, ktoré treba liečiť. Kto sa nevie zbaviť správania a chýb minulosti, nemôže očakávať trvalú zmenu k lepšiemu v budúcnosti. Kto sa nevie vžiť do cítenia svojich spoluobčanov a pochopiť ich zmýšľanie, sotva dosiahne, aby sa oni stotožnili s jeho postojmi a názormi. Je mojím úprimným želaním, aby čas, úsilie a práca, ktoré sa plytvajú na vyhrabávanie výčitiek zo závejov minulosti, sa venovali pokojnému dialógu, ktorý povedie k vybudovaniu nových a trvalých základov susedsko-bratského spoluzitia.

V duchu stredovekej hymnickej piesne: „*Recedant vetera, nova sint omnia – corda, voces et opera.*“ (Nech ustúpi staré a nech je nové všetko: srdcia, hlasy i činy.)

František Vnuk

linea recta brevissima
priamo najbližšie k pravde

v edícii vyšli:

1. **Odkedy sme Slováci?** 36 strán
2. **Polemický pohľad na Dejiny Katolíckej cirkvi** 40 strán
3. **Kedy sme vstúpili do dejín?** 40 strán
4. **Nacionalizmus alebo národné povedomie?** 36 strán
5. **Priblížiť sa k pravde**
Kritický pohľad na Stanovisko Historického ústavu SAV
k mojej knihe Dejiny Slovenska a Slovákov 210 strán
6. **Moravskí Slováci a cyriło-metodovské dedičstvo** 36 strán
7. **Jozef Tiso v očiach neslovenských autorov** 36 strán
8. **Slovenská republika a jej vzťah k Svätej stolici (1939 – 1940)** 92 strán
9. **Slobodní murári včera a dnes** 50 strán
10. **T. G. Masaryk a jeho vzťah k Slovákom** 50 strán
11. **Čo ohrozuje našu štátnosť?** 46 strán
12. **Edvard Beneš a jeho vzťah k Slovákom** 56 strán
13. **Židia zo Slovenska** 40 strán
14. **Slováci a Sedembolestná** 56 strán
15. **Jozef Tiso a Židia** 236 strán
16. **Vzťahy medzi Slovákami a Čechmi** 60 strán
17. **Vedecký chodník k Bohu** 62 strán
18. **Démonizmus v živote a literatúre** 34 strán
19. **Slovenský národný odpor proti nacizmu** 46 strán
20. **Slovenská republika 1939 – 1945 podľa očitého svedka, švajčiarskeho diplomata** 64 strán
21. **Zločin vo fundamente** 48 strán
22. **Slovenské dejiny a ich historiografia** 44 strán

23. **Národná identita a jej historický profil v slovenskej spoločnosti** *56 strán*
24. **Ohrozenie kresťanstva v súčasnej politickej situácii** *48 strán*
25. **Súčasná slovenská historiografia** *64 strán*
26. **Ferdinand Ďurčanský a jeho vzťah k Hitlerovmu Nemecku** *28 strán*
27. **O pôvode a dejoch Slovákov** *44 strán*
28. **Osudné dni marca 1939** *44 strán*
29. **Slovenská štátnosť v dejinách a dnes** *44 strán*
30. **Dvadsať rokov Slovenskej republiky** *60 strán*
31. **Priblížiť sa k pravde**
Ideologické tézy a historické fakty *256 strán*
32. **Slovenská politika 1938 – 1939** vo svetle Tisovej náuky o štáte *44 strán*
33. **Sv. Konštantín a Metod**
Dielo a dedičstvo u Slovákov *58 strán*
34. **Jozef Tiso a Vatikán** *112 strán*
35. **Andrej Hlinka a slovenskí katolíci** očami Svätej stolice 1918 – 1927 *128 strán*
36. **Slovenská republika 1939 – 1945**
Vznik a trvanie prvého slovenského štátu 20. storočia *96 strán*
37. **Sv. Ján Bosco na Slovensku** *80 strán*

S historickou tematikou vyšli
vo vydavateľstve LÚČ tieto publikácie:

Milan S. Ďurica: **Jozef Tiso, Životopisný profil**, štvrté doplnené
vydanie v r. 2014, *704 strán*

Milan S. Ďurica: **Die Slowakei in zeitlicher Abfolge von zwei
Jahrtausenden** *502 strán*
(Dejiny Slovenska a Slovákov 5. vydanie v ne-
meckom preklade, krátené)

Milan S. Ďurica: **Dejiny Slovenska a Slovákov**, piate doplnené
vydanie v r. 2013, *982 strán*

Ján Ch. Korec: **Tisíc rokov Slovenska s Cirkvou** *800 strán*

Ján Ch. Korec: **Cirkev v zápase stáročí** *488 strán*

Ján Ch. Korec: **Čo nepoznáme z histórie** *352 strán*

Ján Ch. Korec: **Čo nepoznáme z histórie 2.** *280 strán*

Ján Ch. Korec: **Dni a roky po barbarskej noci** *176 strán*

Karol Sidor, František Vnuk: **Andrej Hlinka** *1030 strán*

Štefan Šmálik: **Boží ľud na cestách** *792 strán*

František Vnuk: **Stopäťdesiat rokov v živote národa** *470 strán*

Štefan Vragaš: **Cyrilo-metodské dedičstvo v náboženskom,
národnom a kultúrnom živote Slovákov** *144 strán*

Vydal LÚČ, vydavateľské družstvo Bratislava, Špitálska 7, 813 59 Bratislava v roku 2014 ako svoju 975. publikáciu, v edícii *linea recta brevissima* ako 38. publikáciu. Korektúry textov Eva Kohutiarová. Sadzba Milan Sabo. Prvé vydanie. 88 strán.

ISBN 978-80-7114-982-8

Knihy z vydavateľstva LÚČ si môžete objednať:
www.luc.sk • e-mail: predaj@luc.sk • tel.: 02/ 6042 1231

LINEA RECTA BREVISSIMA

priamo najbližšie k pravde

38

*Ústav dejín kresťanstva na Slovensku
v spolupráci s vydavateľstvom LÚČ
v edícii LINEA RECTA BREVISSIMA predkladajú
záujemcom stručnou, ale vedecky dokumentovanou formou
menej známe, kontroverzné, zamlčované a neraz falšované
historické témy a ich účelovo podmienené interpretácie,
ktoré sa odrážajú v súčasnom myslení mnohých
a podmieňujú spoločenské dianie v našom národe a štáte.*

*Naším zámerom je priblížiť sa k historickej pravde.
Lebo len pravda naozaj oslobodzuje.*

- 28. Osudné dni marca 1939
- 29. Slovenská štátnosť v dejinách a dnes
- 30. Dvadsať rokov Slovenskej republiky
- 31. Priblížiť sa k pravde. Ideologické tézy a historické fakty
- 32. Slovenská politika 1938 – 1939 vo svetle
Tisovej náuky o štáte • 33. Sv. Konštantín a Metod Dielo
a dedičstvo u Slovákov • 34. Jozef Tiso a Vatikán
- 35. Andrej Hlinka a slovenskí katolíci
- 36. Slovenská republika 1939 – 1945
- 37. Sv. Ján Bosco na Slovensku

ISBN 978-80-7144-982-8

9 788071 149828